

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»

Κρίση και δημοκρατία: Η επάνοδος της ακροδεξιάς τον 21ο αιώνα

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή Καθηγητών

Καλτσώνης Δημήτριος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στην γιαγιά μου...

*«Αυτό είναι αγάπη, το πήρα απ' τη γιαγιά μου πριν πεθάνει
Που ερχότανε κάθε πρωί απ' το χωριό στη Ξάνθη
Που μ' έπαιρνε από το χέρι για να με πάει στο σχολείο
Και μες το καταχείμωνο γυρνούσε με ένα γάντι,
Ζήσαμε καλές ή κακές εποχές και ξέρουμε
Πλέον εκτιμάμε αυτό που έχουμε...»*

Νίκος Κίτσος

Ευχαριστίες

Με την περάτωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή μου κ. Δημήτρη Καλτσώνη για τις συμβουλές και τις πολύτιμες υποδείξεις του. Επιπλέον θα ήθελα να τον ευχαριστήσω για τη συνεχή του υποστήριξη και την ελευθερία που μου παρείχε τόσο ως προς το θέμα όσο και ως προς στην ανάλυση, κρατώντας αμείωτο το ενδιαφέρον του, από την αρχή μέχρι το τέλος της συνεργασίας μας. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια και τους φίλους μου.

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract.....	6
Εισαγωγή	7
Ο ούριος άνεμος για την άκρα δεξιά τον 21ο αιώνα	8
Η Δεξιά "στροφή" στην Ευρώπη	8
Η περίπτωση της Λατινικής Αμερικής.....	14
Η ανατομία της Δημοκρατικής κρίσης	22
Αποδόμηση της Δημοκρατίας	22
Οικονομική κρίση και κοινωνική εξαθλίωση	25
Μεταναστευτική κρίση και εθνικισμός.....	30
Το μέλλον της Δημοκρατίας.....	38
Οι αδυναμίες των δικτατορικών καθεστώτων.....	38
Οι «εχθροί» της δημοκρατίας.....	41
Ψηφιακά μέσα και υποβάθμιση της Δημοκρατίας	44
Η αντίδραση της δημοκρατίας	47
Συμπεράσματα.....	50
Πηγές – Βιβλιογραφία.....	52

Πίνακες

Πίνακας 1. Δημοσιονομικό αποτέλεσμα ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ.....	28
Πίνακας 2. Μεταβολή στη συγκέντρωση ψήφου προς κόμματα της Ευρωπαϊκής.....	31
Πίνακας 3. Εξέλιξη του αριθμού αιτήσεων ασύλου	33

Περίληψη

Ο Καρλ Μαρξ είχε αναφέρει ότι η «Η ιστορία επαναλαμβάνεται την πρώτη φορά σαν τραγωδία και την δεύτερη σαν φάρσα». Ως τραγωδία θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων του Χίτλερ και του Μουσολίνι στον απόηχο της μεγάλης κρίσης που επέφερε το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Στη παρούσα εργασία θα γίνει ανάλυση της «φάρσας» που είναι η επάνοδος των ακροδεξιών κομμάτων σε πληθώρα χωρών της Ευρώπης, με προτεστάντη εκ νέου την Ιταλία και συνεχιστές την Γερμανία, την Ισπανία, την Ελλάδα κ.α. Σκοπός της εργασίας είναι να διαπιστωθεί κατά πόσο η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων στις χώρες της Ευρώπης καθιστούν δείγμα ευαλωτότητας της ευρωπαϊκής δημοκρατίας και αν είχε δίκαιο ο Έντμουντ Μπεργκ, όταν έλεγε ότι «Αυτοί που δεν ξέρουν ιστορία είναι καταδικασμένοι να την επαναλάβουν». Προκειμένου να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας, αναλύονται οι μέθοδοι και τα πολιτικά τεχνάσματα που ακολούθησαν τα ακροδεξιά κόμματα. Ειδικότερα, διερευνάται το πώς εργαλειοποίησαν μείζονα πολιτικά, οικονομικά και κατά κύριο λόγο κοινωνικά ζητήματα υπέρ τους, ώστε να επιτευχθεί η εκλογή τους από το εκάστοτε εκλογικό σώμα και η συντήρησή τους στην εξουσία. Εν συνεχεία αναλύεται το ερώτημα αν τελικά το δημοκρατικό πολίτευμα βρίσκεται όντως σε κρίση και αν υπάρχει τρόπος ολοκληρωτικής επανεγκαθίδρυσής της. Η μεθοδολογία για την απάντηση των ερωτημάτων ήταν η άντληση πηγών μέσα από τον ημερήσιο τύπο, η ανάλυση στατιστικών μελετών και η βιβλιογραφική ανασκόπηση, ώστε να γίνει εμπεριστατωμένη ανάλυση των τεκμηρίων για την ασφαλή εξαγωγή συμπερασμάτων.

Λέξεις - κλειδιά: Κρίση, Δημοκρατία, Δικτατορία, Ακροδεξιά, Ευρώπη

Crisis and Democracy: The Rise of the Far Right in the 21st Century

Eleftherios – Georgios Pogkas

Abstract

Karl Marx mentioned that ‘History repeats itself, first as tragedy, second as farce’. Like farce we could describe the rise of Hitler’s and Mussolini’s far right parties during the wake of the great depression that succeeded the end of First World War. This dissertation focuses on the ‘farce’; the return of the far-right parties to a multitude of European countries, with Italy being the front runner followed by Germany, Spain, Greece, and others. The aim of this research is to identify whether the rise of the far-right parties in Europe corresponds to a weakness of the European democracy and if Edmund Burke was justified when he said, ‘Those who do not know history are destined to repeat it’. In order to answer the dissertation’s queries, research of the methodology and the political tricks used by the far-right parties takes place. Specifically, it investigates detail how they used major political, financial, and social issues for their benefit to achieve the support of the electorate and stay onto power. Following that, an analysis occurs of whether the democratic regime is in crisis and if there is a way for a total re-establishment. Finally, the methodology focused on acquiring information from the daily press, statistical analysis of research papers, and literature review to complete an educated assessment of the facts and derive optimal research findings.

Keywords: Crisis, Democracy, Dictatorship, Far Right, Europe

Εισαγωγή

Αν και η Δημοκρατία χαρακτηρίζεται ως το κορυφαίο πολίτευμα για τον λαό, καθώς μόνο σε αυτό το πολίτευμα μπορεί να εκφέρει γνώμη και να δρα στα πολιτικά δρώμενα, παρατηρούμε ότι 100 χρόνια μετά την εκλογή του Μουσολίνι, την εκλογή του Χίτλερ και της επίθεσης του φασισμού στην Ευρώπη, το ακροδεξιό μπλοκ αναζωπυρώνεται. Τα τελευταία 10 χρόνια έχει καταστεί σαφές στην Ευρώπη, ότι η Δημοκρατία βρίσκεται σε κρίση και ότι η επάνοδος της ακροδεξιάς δεν αποτελεί απλά μια ψήφο διαμαρτυρίας (όπως είχε ειπωθεί αρχικά), αλλά από μια αναπτυσσόμενη τάση που ευδοκimeί από τις ενδογενείς αδυναμίες της δημοκρατίας.

Η διπλωματική εργασία αποτελείται από τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο διερευνά την αναπτυσσόμενη άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων στις χώρες της Ευρώπης (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Ελλάδα κ.α.) και την δυναμική, την οποία έχουν αποκτήσει, τόσο στο εσωτερικό των χωρών τους, όσο και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Παράλληλα, η πρώτη ενότητα αντιπαραβάλλει την πολιτική κατάσταση στην Ευρώπη και την Λατινική Αμερική, που με εξαίρεση την πρόσφατη εκλογή αναμέτρηση στην Αργεντινή, φαίνεται να ξεφεύγει από τις ακροδεξιές πολιτικές και την πολιτική επίδραση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (Η.Π.Α.). Η κεντρική έννοια της αναφοράς και της μελέτης στην Ευρώπη και την Λατινική Αμερική είναι σύγκριση στα δυο διαφορετικά πολιτικά μονοπάτια και η εξάρτηση της κατεύθυνσης με βάση την πολιτική ιστορία και την δράση του νεοφιλελεύθερου συστήματος.

Στην δεύτερη ενότητα επιχειρείται μέσω της βιβλιογραφικής αναζήτησης να εξεταστούν τα αίτια της Δημοκρατικής κρίσης. Συγκεκριμένα, διερευνάται το σύνολο των παραγόντων που οδηγούν σε φαινόμενο, όπως ο λαϊκισμός, η οικονομική κρίση, η μετανάστευση και συνακόλουθα η άνοδος του εθνικισμού. Στην προσπάθεια της καλύτερης πιθανής μελέτης και ανάλυσης των επιμέρους αίτιων, γίνεται συσχετισμός του φαινομένου με τις πολιτικές δράσης διάφορων χωρών (π.χ. λαϊκισμός από Χρυσή Αυγή και εργαλειοποίηση του έντονου μεταναστευτικού ρεύματος).

Στην τρίτη και τελευταία ενότητα επιχειρείται να δοθεί απάντηση στο αν η ευρωπαϊκή δημοκρατία θα πρέπει να φοβάται για ενδεχόμενα πραξικοπήματα κατά τον 21^ο αιώνα αλλά και μια ανάλυση για το ποιοι τελικά είναι οι «εχθροί» της δημοκρατίας.

Ο ούριος άνεμος για την άκρα δεξιά τον 21ο αιώνα

Η Δεξιά "στροφή" στην Ευρώπη

Παρότι η κατάσταση που επικρατεί στην Ευρώπη την παρούσα χρονική περίοδο, δε έχει καμία σχέση με τη δεκαετία του 1930 και την μαζική άνοδο του φασισμού και του ναζισμού, πάραυτα, παρατηρούμε την διάνθιση του νέου ακροδεξιού κινήματος να δημιουργεί ολοένα και περισσότερες προκλήσεις. Όλο και περισσότερες κοινωνίες της Ευρώπης φαίνεται να εμπιστεύονται και να εκλέγουν κόμματα της άκρο δεξιάς (Καλτσώνης, 2016).

Χαρακτηριστικά παραδείγματα που επαληθεύουν την σταδιακή επικράτηση των ακροδεξιών κομμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο συναντάμε σε πληθώρα χωρών. Σε πολλές χώρες παρατηρούμε, τόσο την εκλογή όσο και την διακυβέρνηση του κράτους από ακροδεξιά κόμματα, όπως η Ιταλία, η Ουγγαρία και η Πολωνία. Ωστόσο, μεγάλη άνοδο παρατηρούμε και σε άλλες χώρες όπως η Γερμανία, όπου το AfD έχει ανέλθει σε δεύτερο κόμμα, σύμφωνα με της δημοσκοπήσεις, με (19%), πίσω από τους Χριστιανοδημοκράτες (29%) και μπροστά από τους Σοσιαλδημοκράτες (18%), επιτυγχάνοντας με αυτό τον τρόπο την περαιτέρω πόλωση του πολιτικού συστήματος στο εσωτερικό της χώρας (Economist, 2023). Η νίκη του ακροδεξιού εξτρεμιστικού κόμματος AfD στη Θουριγγία (στις περιφερικές τους εκλογές) έδωσε το βήμα στον αρχηγό του κόμματος, Στούλμαν, να εκφράσει την άποψη του κόμματος, «πως η Γερμανία πρέπει να εγκαταλείψει το ευρώ, να άρει τις κυρώσεις κατά της Ρωσίας, να επιταχύνει την απέλαση των «εγκληματιών» προσφύγων, να ασφαλίσει τα σύνορα της και να τερματίσει την αριστερό-πράσινη, βρώμικη απαγορευτική πολιτική» (Ψύλος, 2023).

Στην γειτονική χώρα της Γερμανίας, την Γαλλία, η νέο-φιλελεύθερη πολιτική που εφαρμόζεται από τον Εμμανουέλ Μακρόν την τελευταία τετραετία, από κοινού με την αδυναμία των αριστερών κομμάτων να προσφέρουν μια σύγχρονη και βιώσιμη εναλλακτική, οδηγούν στην καθημερινή ενίσχυση της Μαρίν Λε Πέν. Ήδη ο πρόεδρος της Γαλλίας, Εμμανουέλ Μακρόν έχει χάσει πλειοψηφία στην Εθνοσυνέλευση, με αποτέλεσμα να βρίσκεται έρμαιο των Ρεπουμπλικάνων, οι οποίοι φέρεται να πλαισιώνουν όλο και περισσότερο τους ακροδεξιούς (Ψύλος, 2023). Οι δημοσκοπήσεις προβλέπουν, ότι στις επικείμενες ευρωεκλογές του 2023, το κόμμα της Μαρίν Λε Πέν αναμένεται να έρθει μέχρι και στην πρώτη θέση του εκλογικού αποτελέσματος, ενώ δεν αποκλείεται η ηγέτιδα του κόμματος να εκλεγεί νέα πρόεδρος στις εκλογές του

2027. Χαρακτηριστικό αυτής της ανόδου είναι, ότι τα τελευταία δέκα χρόνια, όλο και περισσότεροι Γάλλοι φαίνεται να πλαισιώνουν και να υποστηρίζουν με την ψήφο τους τα κόμματα που ανήκουν στην γαλλική ακραία Δεξιά (Economist, 2023).

Μεταφερόμενοι στην γείτονα χώρα της Γαλλίας, παρατηρούμε, ότι και η Ισπανία, που θα την αποκαλούσαμε και το τελευταίο αριστερό προπύργιο στην Ευρώπης, εξέλεξε το συντηρητικό Λαϊκό Κόμμα (PP) του Ιζαμπέλ Ντίαθ Αγιούσο στις εκλογές του Αυγούστου. Η αριστερή συμμαχία του πρωθυπουργού Πέδρο Σάντσεθ φαίνεται να τιμωρήθηκε από τους Ισπανούς ψηφοφόρους. Το συντηρητικό Λαϊκό Κόμμα (PP) φαίνεται να έχει εμπνευστεί τις θέσεις του από την μεθοδολογία και την ατζέντα του Γερμανικού κόμματος AfD, γελοιοποιώντας τον φεμινισμό, την ισότητα των φύλων, την προσπάθεια για την προστασία των μειονοτήτων, την προστασία του κλίματος αλλά και τα δικαιώματα των τρανς ατόμων (Ψύλος, 2023). Ωστόσο, εκτός από την νίκη του συντηρητικού Λαϊκού Κόμματος (PP), μεγάλη άνοδο στις εκλογές σημείωσε και το ακροδεξιό κόμμα της Vox, το οποίο και δέχθηκε και τα συγχαρητήρια από τον Ούγγρο πρωθυπουργό Βίκτορ Όρμπαν και την πρωθυπουργό της Ιταλίας Μελόνι, καθώς το PP και Vox συγκέντρωσαν μαζί 169 έδρες (Σβίγκου, 2023).

Στην άλλοτε σοσιαλδημοκρατική, προοδευτική και φιλόξενη Σουηδία, το ακροδεξιό κόμμα των «Σουηδών Δημοκρατών» αναδείχθηκε δεύτερο στις εκλογές με ποσό στο 20% και πιέζει την κεντροδεξιά κυβέρνηση για αντί-μεταναστευτικές και ισλαμοφοβικές θέσεις. Για τον πρόεδρο των «Σουηδών Δημοκρατών» Άκεσον, «οι μουσουλμάνοι είναι η μεγαλύτερη απειλή για τη Σουηδία από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο». Στην σύνοδο κορυφής της Ε.Ε. στην Σουηδία κατά τις 9 και 10 Φεβρουάριου 2023 με αντικείμενο το μεταναστευτικό και τις απειλές του Τούρκου προέδρου Ερντογκάν, η Σουηδική κυβέρνηση εξέφρασε το σχέδιο μιας αντί-μεταναστευτικής καμπάνιας. Συγκεκριμένα, η Υπουργός μεταναστευτικής πολιτικής Μαρία Μάλμερ Στένεργκαρντ ενημέρωσε τα ξένα μέσα αλλά και τις ξένες πρεσβείες στην Σουηδία, ότι ο στόχος της κυβέρνησης στο μεταναστευτικό είναι «να έλθουν λιγότεροι άνθρωποι» στην Σουηδία (Βασιλοπούλου, 2023).

Στην Φινλανδία, ο Εθνικός Συνασπισμός (NCP) του Πέττερι Όρπο επικράτησε στις εκλογές του Απριλίου, με αποτέλεσμα ο Πέττερι Όρπο να αντικαταστήσει την Σάννα Μάριν έπειτα από την σύναψη συμμαχίας με το υπερεθνικιστικό κόμμα των «Αληθινών Φινλανδών». Ο Βίλχελμ Γιούνιλα, ο οποίος αποτελεί ένα από τα ηγετικά

στελέχη της ακροδεξιάς παράταξης, είχε αρχικά τοποθετηθεί ως υπουργός Οικονομικών αλλά αναγκάστηκε να παραιτηθεί μετά από την δημοσίευση τεκμηρίων που τον έδειχναν να αστειεύεται με νεοναζιστικά σύμβολα. Πρόσφατα, η νεοσύστατη ακροδεξιά κυβέρνηση της Φιλανδίας παρουσίασε τον κυβερνητικό της οδικό χάρτη, στον οποίο δεσπόζει η υιοθέτηση μιας πολύ πιο αυστηρής μεταναστευτικής πολιτικής. Όπως αναφέρει στις δηλώσεις της η επικεφαλής του ευρωσκεπτικιστικού και αντιμεταναστευτικού Κόμματος των Φινλανδών Ρίικα Πούρα, «οι προϋποθέσεις για την απόκτηση της άδειας διαμονής ή υπηκοότητας θα γίνουν πιο αυστηρές, καθώς και οι άδειες διαμονής θα χορηγούνται υπό καθεστώς διεθνούς προστασίας με προσωρινή διάρκεια» (Καραγιώργη Ε. , 2023).

Στην Σλοβακία, το νεοφασιστικό κόμμα L'SNS του φυλακισμένου για «προώθηση μιας ιδεολογίας που θέτει σε κίνδυνο τη Δημοκρατία» Μάριαν Κοτλέμπα εξασφάλισε 17 έδρες στο Κοινοβούλιο της Σλοβακίας. Το L'SNS με την είσοδο του στην βουλή έχει ξεκινήσει την διαδικασία διεξαγωγής δημοψηφίσματος, με αίτημα την έξοδο της Σλοβακίας από την Ε.Ε., καθώς βρίσκονται «υπό την δικτατορία των Βρυξελλών». Παράλληλα, το νεοφασιστικό κόμμα ασκεί πιέσεις, ώστε καταργήσει την νομική αναγνώριση φύλου, η οποία ισχύει εδώ και δεκαετίες για τα διεμφυλικά άτομα στην χώρα (Συμεωνίδης, 2022). Σε ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και η γειτονική Σλοβενία. Παρότι στις βουλευτικές εκλογές τον Απρίλιο του 2022 το SDS του ακροδεξιού Γιάνεζ Γιάνσα ηττήθηκε από το κεντρώο Κίνημα Ελευθερίας, στις προεδρικές εκλογές του 2022 επιλέγοντας ως δεύτερο στις προεδρικές εκλογές τον υποψήφιο του ακροδεξιού κόμματος του Ανζέ Λόγκαρ (Συντακτών", 2023). Στην Σερβία, αν και τα κόμματα της εξτρεμιστικής ακροδεξιάς «Εθνική μηχανή», «OBRAZ», «1389» και «Nashi» απαγορεύτηκαν το 2012, συνεχίζουν να δρουν μέσα από άλλες οργανώσεις και αυτοπροσδιορίζονται ως πατριωτικά. Σε έρευνα που έγινε στην Σερβία, το 28% του δείγματος δήλωσε, ότι υποστηρίζει την δράση τους. Επιπλέον, η έρευνα αναδεικνύει, ότι οι εν λόγω οργανώσεις στρατολογούν νέους ανθρώπους, χρησιμοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για την διάδοση των ακραίων απόψεων τους.

Έκφραση αυτού του φαινομένου παρατηρούμε και στην Ολλανδία, όπου ο πρωθυπουργός Μαρκ Ρούτε παρατηρώντας την ακροδεξιά τάση στην Ευρώπη και εν συνέχεια στην Ολλανδία προχώρησε στην υιοθέτηση μιας νέας σκληροπυρηνικής στάσης απέναντι στους αιτούντες άσυλο. Η αντιμεταναστευτική πολιτική που

εφάρμοσε θεωρήθηκε πολύ ακραία για τους μετριοπαθείς εταίρους του συνασπισμού με αποτέλεσμα να λήξει άδοξα η πορεία της κυβέρνησης του. Στον αντίποδα του Ρούτε βρίσκεται το ακροδεξιό PVV, το οποίο ήρθε δεύτερο στις εκλογές του 2021 και ολοένα και εξαπλώνει την δημοτικότητα του χάρη στις αντιμεταναστευτικές θέσεις του. Πληθώρα του Ολλανδικού λαού φαίνεται να εκφράζεται από το PVV καθώς βρίσκεται στο επίκεντρο μιας μεταναστευτικής κρίσης που ανησυχεί ιδιαίτερα την ολλανδική κοινωνία (Newsroom, 2023).

Αντίστοιχες ανόδους της ακροδεξιάς συναντάμε σε πολλές χώρες τις γηραιάς Ηπείρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι και η Ελλάδα καθώς ήδη από τις εκλογές του 2012 το νεοναζιστικού τύπου κόμμα "Χρυσή Αυγή" εκλέχθηκε έκτο κόμμα με ποσοστό 6,92%. Το 2014 το νεοφασιστικό κόμμα "Χρυσή Αυγή" ανήλθε στην τρίτη με 9,39% και 536.913 ψήφους στις ευρωπαϊκές εκλογές, ενώ ίδια θέση κατέλαβε και στις βουλευτικές εκλογές το 2015 (Αγγελούδης, 2023). Πάρα το γεγονός ότι Στις 7 Οκτωβρίου 2020, η Χρυσή Αυγή καταδικάστηκε ως εγκληματική οργάνωση από το Τριμελές Εφετείο Κακουργημάτων και ως αυτουργοί της δολοφονίας του Παύλου Φύσσα το 2013, η ακροδεξιά δεν φάνηκε να μειώνεται στην Ελλάδα. Στις εκλογές της 25ης Ιουνίου 2023 η υπερορθόδοξη «Νίκη» και οι διάδοχοι της "Χρυσής Αυγής", «Σπαρτιάτες» συγκέντρωσαν σχεδόν 14% με πάνω από 700,000 ψήφους, έναντι των σχεδόν 540.000 ψήφων που είχε συλλέξει η ακροδεξιά στις εκλογές του 2015 (Σεφεριάδης, 2023).

Προκειμένου να αναλυθεί η επάνοδος της ακροδεξιάς στον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και οι συνέπειες του φαινομένου στην εκάστοτε χώρα και κοινωνία, θα πρέπει να γίνει μια επισκόπηση στις χώρες που έχουν εκλέξει ακροδεξιές κυβερνήσεις. Σημαντικό είναι να διαχωριστεί η διαφορά μεταξύ των ακροδεξιών και των συντηρητικών κυβερνήσεων. Για παράδειγμα χώρες όπως η Τουρκία δεν εμφανίζουν τα χαρακτηριστικά μιας ακροδεξιάς διακυβέρνησης, αλλά αναμφισβήτητα η εκλογή του προέδρου Ταγίπ Ερντογάν στις εκλογές του 2000 οδήγησε σε έναν συντηρητισμό (Αλντογάν, 2022). Ο εθνικισμός, ο ρατσισμός και προ πάντων ο θρησκευτικός φανατισμός αποτέλεσαν τα βασικά εργαλεία για την εκλογή του Ερντογάν, αλλά και την καθιέρωση στην εξουσία μέχρι σήμερα. Καλλιεργώντας πάνω στους τρεις αυτούς πυλώνες, από κοινού και με την κρατική βία και τρομοκρατία, ο Ερντογάν οδήγησε την Τουρκία να έχει σήμερα χιλιάδες θρησκευτικά ιδρύματα στο σύστημα παιδείας της. Κατά συνέπεια, υπάρχουν δεκάδες χιλιάδες παιδιά που από την ηλικία των

τεσσάρων ετών, αντικαθιστούν την σχολική εκπαίδευση (νηπιαγωγείο) με τα ιδρύματα του Κορανίου, ώστε να εκπαιδευτούν και να ενταχθούν στην ιδεολογική βάση του κόμματος (AFP, 2023).

Εκτός από το δικαίωμα στην εκπαίδευση, παρατηρούμε ότι στην Τουρκία έμμεσα καταργούνται πληθώρα από βασικά δικαιώματα. Ένα από τα βασικά δικαιώματα που περιορίστηκαν, όπως συνήθως γίνεται όταν η εξουσία περνάει σε ακροδεξιά κόμματα, είναι η ελευθέρια του τύπου. Συγκεκριμένα, κοντά στους σαράντα, αντίθετους με το καθεστώς, Τούρκους δημοσιογράφους βρίσκουμε καταδικασμένους, ενώ δεκάδες άλλοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Τουρκία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Τζαν Ντουντάρ, πρώην διευθυντή της εφημερίδας Cumhuriyet, ο οποίος φυλακίστηκε το 2015, επειδή δημοσίευσε ρεπορτάζ που αποκάλυπτε τις αποστολές όπλων από την Άγκυρα προς το Ισλαμικό Κράτος στη Συρία (AFP, 2023). Με απόφαση του, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, έκρινε το 2019 ότι η σύλληψη του Ντουντάρ αποσκοπούσε στην φίμωσή του και την αποθάρρυνση κάθε μελλοντικού υπέρμαχου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία. Αντίστοιχες πολιτικές οδήγησαν τους περισσότερους ακαδημαϊκούς σε στόχους του πογκρόμ το 2016, καθώς υπέγραψαν κείμενο που καλούσε σε ειρήνευση και κατήγγειλε τη συνέχιση της σύγκρουσης ανάμεσα στην Άγκυρα και το PKK (Temelkuran, 2022).

Παρά το γεγονός ότι όλα τα παραπάνω έχουν ομοιότητες με ένα «τυπικό» ακροδεξιό καθεστώς, το πολιτικό σύστημα χωρών, όπως η Τουρκία και η Ρωσία θα πρέπει να θεωρούνται συντηρητικά ή και απολυταρχικά, όμως όχι ακροδεξιά. Όταν γίνεται αναφορά στην ακροδεξιά και την άνοδο της στην Τουρκία, αναφερόμαστε στην τεράστια άνοδο κομμάτων, όπως της Εθνικιστικής Δράσης (MHP) του Ντεβλέτ Μπαχτσελί (η παράταξη των Γκρίζων Λύκων), η οποία αύξησε κατά μια έδρα την παρουσία της στο Τουρκικό κοινοβούλιο (από 49 σε 50 έδρες). Αντίστοιχα την παρουσία τους για πρώτη φορά στην εθνοσυνέλευση με πέντε (5) και τέσσερις (4) βουλευτές κέρδισε το εθνικιστικό/ισλαμιστικό Κόμμα της Νέας Ευημερίας (YRP) του Φατίχ Ερμπακά και το ακροδεξιό/ισλαμιστικό HÜDA-PAR (μια παράταξη η οποία έχει συνδέσει το όνομά της με την ακροδεξιά τρομοκρατία) αντίστοιχα (Σκαφιδάς, 2023). Στηριζόμενοι σε αυτά, παρατηρούμε μια τάση του προέδρου Ερντογάν να οδεύει με την έκδοση προεδρικών διαταγμάτων όλο και περισσότερο προς την δεξιά μερίδα της κοινωνίας, αποσκοπώντας στην στήριξή τους. Χαρακτηριστικό είναι ότι με τα

διατάγματα του οι εκλεγμένοι βουλευτές και δήμαρχοι, είναι φυλακισμένοι και στις θέσεις τους έχουν διοριστεί επίτροποι στα δημαρχεία. Επιπλέον, όπως έχει προαναφερθεί, καθηγητές ανώτερων σπουδών, συνδικαλιστές, εκπρόσωποι μη κυβερνητικών οργανώσεων, δημοσιογράφοι κ.λπ. βρίσκονται, είτε καταδικασμένοι στη φυλακή, ή έχουν απολυθεί από την εργασία τους (AFP, 2023).

Στην Ουγγαρία, παρατηρούμε μια διαφορετική κατάσταση, καθώς μιλάμε για μια εξολοκλήρου ακροδεξιά κυβέρνηση μετά την εκλογή του πρωθυπουργού Βίκτορ Όρμπαν. Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Freedom House, η βαθμολογία της Ουγγαρίας, για την κατάσταση της δημοκρατίας στην Ευρώπη, σημείωσε την μεγαλύτερη πτώση. Συγκεκριμένα, στην εν λόγω έκθεση η Ουγγαρία έχει πτώση 2%, καθώς σήμερα βαθμολογείται ως 43% δημοκρατική, έναντι του 45% που ήταν κατά εκλογή του Όρμπαν (Freedom House, 2023). Μεταξύ των αίτιων για αυτή την πτώση, είναι η λειτουργία του συνταγματικού και εκλογικού συστήματος, η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και η διαφθορά. Η έκθεση της Freedom House, καταγγέλλει κατά κύριο λόγο την διεξαγωγή των πρόσφατων βουλευτικών εκλογών στην Ουγγαρία, οι οποίες αμαυρώθηκαν από «παρατυπίες, κακοδιαχείριση δημόσιων πόρων και παραπληροφόρηση στα μέσα ενημέρωσης», από κοινού με «αυξανόμενη αδιαλλαξία του καθεστώτος Όρμπαν απέναντι στους διαφωνούντες» (Freedom House, 2023).

Η κυβέρνηση Όρμπαν φαίνεται να καταπατά (όπως και η Τουρκία) το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, την ανάγκη για πολυφωνία στα Μέσα μαζικής ενημέρωσης, την ακαδημαϊκή και θρησκευτική ελευθερία, αλλά και δικαιώματα όπως του «συνεταιρίζεσθε», συμπεριλαμβανομένων βέβαια και των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ+, των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, καθώς και των μεταναστών, των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων (Freedom House, 2023). Όλα τα παραπάνω προβληματίζουν το Κοινοβούλιο, με αποτέλεσμα οι ευρωβουλευτές να εκφράσουν στις αρχές του 2023, ότι «οποιαδήποτε περαιτέρω καθυστέρηση στην απτή εφαρμογή άρθρου 7 για την προστασία των αξιών της ΕΕ στην Ουγγαρία θα ισοδυναμούσε με παραβίαση της αρχής του κράτους δικαίου από το ίδιο το Συμβούλιο» (ΚΛΩΣΙΔΗΣ, 2023). Επιπρόσθετα, το Κοινοβούλιο αφουγκραζόμενο την σταδιακή κατάργηση των δικαιωμάτων στην Ουγγρική κοινωνία, καλεί την Επιτροπή να δράσει, αξιοποιώντας πλήρως όλα τα μέσα που έχει στη διάθεσή της. Ενδεικτικές κυρώσεις είναι η μη έγκριση του ουγγρικού σχεδίου ανάκαμψης και ο αποκλεισμός της Ουγγαρίας από χρηματοδοτήσεις και κονδύλια (ΚΛΩΣΙΔΗΣ, 2023).

Πανομοιότυπες συνθήκες παρεμβατισμού και κατάργησης δικαιωμάτων συναντάμε και στην Ιταλία που μετρά την εκλογή της η Τζόρτζια Μελόνι με το ακροδεξιό κόμμα «Αδέρφια της Ιταλίας», κατά τις βουλευτικές εκλογές τον Σεπτέμβριο του 2022 (Abbany, 2023). Ξεχωριστή θέση στην πολιτική ατζέντα της Μελόνι είναι ο περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης και στην πολυφωνία των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Το δημόσιο τηλεοπτικό δίκτυο RAI δέχθηκε πιέσεις από ενεργεία υπουργούς και απειλές ότι θα υποβάλλουν μηνύσεις για συκοφαντική δυσφήμιση στα μέσα του ιταλικού Τύπου, σε μια πρωτοφανή προσπάθεια να θορυβήσουν και περιορίσουν τους επικριτές τους. Η εν λόγω κατάσταση οδήγησε στην παραίτηση του διευθύνοντα συμβούλου από κοινού με τους κεντρικούς παρουσιαστές του δικτύου, επικαλούμενοι τις πολιτικές πιέσεις που δέχονταν από τη νέα κυβέρνηση. Εν συνεχεία, το δίκτυο RAI προσέλαβε ως νέο γενικό διευθυντή του δικτύου της τον Τζιανπάολο Ρόσι. Ο Ρόσι, εκτός από θερμός υποστηρικτής της Μελόνι, είναι γνωστός ως ο διοργανωτής του φεστιβάλ των "Αδελφών της Ιταλίας", ενώ μετά τον διορισμό του ακολούθησαν σειρά αναρτήσεων στο δίκτυο RAI κατά της μετανάστευσης. (Broder, 2023).

Οι ακροδεξιές πολιτικές ανελευθερίας δεν περιορίστηκαν στον έλεγχο του τηλεοπτικού δικτύου. Τον Ιούνιο του 2023 οι Ιταλικές αρχές προχώρησαν σε κατάσχεση δύο πλοίων διάσωσης μεταναστών. Η κατηγορία βασίστηκε στον νόμο που ψήφισε η κυβέρνηση Μελόνι τον Φεβρουάριο 2022, σύμφωνα με τον οποίο «απαγορεύει σε πλοία που διαχειρίζονται ΜΚΟ να πραγματοποιούν πολλαπλές διασώσεις» (Broder, 2023). Παρά τις πολλαπλές μη αποκρίσεις των Ιταλικών αρχών στις κλήσεις κινδύνου από διάφορα πλοία και την κατά συνέπεια αύξηση των νέκρων μεταναστών στην Μεσόγειο κατά 2.000 ετησίως, η κυβέρνηση Μελόνι διατυπώνει την διασφάλιση του γηγενή πληθυσμού και περιορισμό της δράσης των λαθρεμπόρων. Στο ίδιο μήκος κύματος, συναντάμε την πρόταση της Ιταλίας για μη απορρόφηση των προσφύγων αλλά και τους νόμους διαχωρισμού των «γνήσιων» Ιταλών έναντι αυτών που είναι δεύτερης ή τρίτης γενιάς, καθώς και νομούς για την απαγόρευση και περιθωριοποίηση της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας (Abbany, 2023).

Η περίπτωση της Λατινικής Αμερικής

Η Ευρώπη δεν αποτελεί την μοναδική ήπειρο με άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων. Αντίστοιχες τάσεις παρατηρούνται και σε Αφρικάνικες και Ασιατικές χώρες. Ωστόσο οι ιστορικοί, κοινωνικοί και θρησκευτικοί παράγοντες, από κοινού με

τις τεράστιες διάφορες στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα καθιστούν την σύγκριση με την Γηραιά ήπειρο αδύνατη. Αντίστοιχα, δύσκολη είναι και η σύγκριση με τις χώρες της Λατινικής και Νοτιάς Αμερικής, ωστόσο, το γεγονός ότι λίγες χώρες, όπως η Χιλή, οδεύουν σε ακροδεξιές πολιτικές, ενώ οι υπόλοιπες χώρες φαίνονται να κινούνται προς πιο ριζοσπαστικά σχήματα, δημιουργώντας εγγενή ερωτήματα για την κατεύθυνση αυτή. Επομένως, γεννάται η τάση για αναζήτηση των βασικών χαρακτηριστικών που τα οδηγούν προς αυτή την κατεύθυνση. Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά τους είναι, ότι σχεδόν όλες απέκτησαν την ανεξαρτησία τους κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Κατά συνέπεια τα δημοκρατικά καθεστώτα αρχίσαν να εμφανίζονται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και σύμφωνα με το πρότυπο των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (ΗΠΑ). Κατά συνέπεια, οι χώρες της λατινικής Αμερικής ως επί το πλείστον είχαν προεδρικό σύστημα με δικομματική μορφή και ήταν μοιρασμένα μεταξύ συντηρητικών και φιλελεύθερων κομμάτων (Foweraker J., 2003).

Στις αρχές του 20 αιώνα, οπότε στην Ευρώπη πραγματοποιείται ήδη η Ρωσική επανάσταση του 1917 και η αρχή, για μια χώρα υπαρκτού κομμουνισμού, στην Λατινική Αμερική υπάρχουν ασταμάτητες πολεμικές αναμετρήσεις. Ο ανταγωνισμός των ΗΠΑ με την Βρετανία για την ηγεμονία στην Λατινική Αμερική λαμβάνει χώρα ήδη από τον πόλεμο στο Μεξικό (1846-1848) για την ενσωμάτωση περιοχών στις ΗΠΑ, τις επεμβάσεις στην Κούβα το (1898), τον Παναμά (1903) στη Νικαράγουα (1912 και 1926), στη Αϊτή (1916 και 1934) και στην Δομικανική Δημοκρατία (1916) (Kay, 2004). Κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου καταγράφονται κάποιες πρώιμες αριστερές κινητοποιήσεις στις χώρες της λατινικής Αμερικής. Ωστόσο, από την δεκαετία του 1930 έως και το 1980, στις χώρες που δεν βρίσκονται σε πόλεμο, συναντάμε ιδιότυπες αυταρχικές κυβερνήσεις, οι οποίες θυμίζουν φασιστικά καθεστώτα, ενώ κατά την περίοδο του ψυχρού πολέμου συναντάμε και πολλές δικτατορικές μορφές διακυβερνήσεις με την «ανοχή ή και βοήθεια» των ΗΠΑ (Καλτσώνης, 2010).

Η διαδικασία για την αποκατάσταση της δημοκρατίας ξεκινάει με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Πρωτεργάτες της Δημοκρατίας στην Λατινική Αμερική ήταν η Αργεντινή το 1983, η Χιλή το 1989 (αν και επρόκειτο για μια μεταβατική περίοδο), η Βραζιλία το 1985, και η Νικαράγουα το 1990 με το Ελ Σαλβαντόρ το 1992 που αποτελούσαν δύο από τους πιο σημαντικούς και αιματηρούς Εμφυλίους Πολέμους στην απέναντι όχθη του ατλαντικού (Πιπίνης, 2014). Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα

πραγματοποιούνται οι πρώτες δημοκρατικές εκλογές, οι οποίες σταδιακά γίνονται ο κανόνας στο πολιτικό σύστημα, σχεδόν, όλων των περιοχών. Πάραυτα, η ιδιομορφία της Λατινικής Αμερικής είναι αυτή, που συναντάμε εκλεγμένους προέδρους και που κατηγορούνται ως διεφθαρμένοι και απομακρύνονται έπειτα από μαζικές (και αιματηρές σε πολλές περιπτώσεις) κινητοποιήσεις, όπως στο Περού (1991), την Βολιβία (2003) και το Εκουαδόρ (2005). Από αυτές τις κινητοποιήσεις αναδύονται νέες οργανώσεις και κινήματα όπως οι μικροκαλλιεργητές, οι περιθωριακές αγροτικές κοινότητες με μικρή ιδιοκτησία, αλλά και ομάδες από την «άτυπη» και παράνομη οικονομία της εκάστοτε χώρας, οι οποίες θέλουν να πάρουν ενεργά μέρος στα κοινά της χώρας (Smith, 2005).

Οι αρχές του 21^{ου} αιώνα βρίσκουν την Λατινική Αμερική απολυτά ενταγμένη στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο, ενώ σε πολλές περιπτώσεις και βυθισμένη σε ακροδεξιές κυβέρνησης. Οι κοινωνίες της Λατινικής Αμερικής, ούσες επηρεασμένες από την μεγαλεπήβολη ιδέα των ΗΠΑ και το όραμα για την δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς στην Αμερικανική ήπειρο, οδηγούνται στην τυφλή υποστήριξη για ακραία εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών (Foweraker J., 2003). Βασισμένοι σε αυτό το σκεπτικό, οι λατινοαμερικάνικες κοινωνίες οδηγήθηκαν στην εκλογή ηγετών, όπως τον Καρντόσο στην Βραζιλία, την «εκσυγχρονιστική» Αριστερά (αν και εφάρμοσε νεοφιλελεύθερες πολιτικές) του Μενέμ στην Αργεντινή και τον Σαλίνας στο Μεξικό (Kay, 2004). Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η εκλογή Τσάβες στην Βενεζουέλα το 1998, η οποία και οδήγησε σε ένα αποτυχημένο, αν και αιματηρό πραξικόπημα υπό τις οδηγίες των ΗΠΑ (Καλτώνης, 2014).

Με εξαίρεση την Βενεζουέλα του Τσάβες και την Κούβα, οι χώρες στην Κεντρική και την Νότια Αμερική αρχίσαν την πολιτική μετατόπιση τους προς τα αριστερά μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού στην Σοβιετική ένωση και την Κίνα. Οι ακραίες πολιτικές συνθήκες καταπίεσης και αυταρχισμού, από κοινού με την χρεοκοπία, που υπέστησαν τα κράτη του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, συμπαρέσυραν την πτώση των δεξιών, αλλά και των σοσιαλιστικών κομμάτων που τα εφάρμοσαν, ανοίγοντας πρόσφορο έδαφος σε νέα αριστερά πολιτικά κόμματα (Foweraker J., 2003). Αν και η ρητορική των νέων αριστερών κομμάτων ήταν ριζοσπαστική και σε μεγάλο βαθμό προανήγγειλε μια μορφή μεικτής οικονομίας, διαφοροποιούνταν από την παραδοσιακή επαναστατική Αριστερά του εργατικού κινήματος ή την αριστερά που είχε ως επιδίωξη την διαμόρφωση αντάρτικου σε αγροτικούς πληθυσμούς. Επρόκειτο

για μια νέα πολιτική σκηνή, η οποία στηρίχθηκε πάνω στα νέα κοινωνικά κινήματα, δημιουργώντας νέες κοινωνικές συμμαχίες στο εσωτερικό του εκάστοτε κράτους, αλλά και σύγχρονες απαντήσεις στα προβλήματα της κοινωνίας (Πιπίνης, 2014).

Οι αντιδημοκρατικές και αυταρχικές πολιτικές, που εφαρμόστηκαν στην Λατινική Αμερική (αντίστοιχες με της Ευρώπης που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο), από κοινού με τον εκσυγχρονισμό της αριστεράς, οδήγησαν στην νίκη των αριστερών κομμάτων στις εκλογικές αναμετρήσεις του 2003. Τόσο ο Λούλα στη Βραζιλία, όσο και ο Κίρχνερ στην Αργεντινή, νίκησαν στις εκλογές και επανεκλέχθηκαν και το 2007 (στην περίπτωση του Κίρχνερ βγήκε η γυναίκα του το 2007). Οι επιτυχίες της Αριστεράς στην Νότια Αμερική συνεχίστηκαν και το 2004 με την εκλογική νίκη του Βάσκεζ στην Ουρουγουάη, την νίκη του Κορέα στο Εκουαδόρ το 2006, αλλά και την εκλογική επικράτηση του Λούγκο στην Παραγουάη το 2008, υποβάλλοντας στην πρώτη της ήττα το κόμμα του Κολοράντο μετά από 61 χρόνια της δικτατορικής διακυβέρνησης του (Kay, 2004). Αντίστοιχη κατάσταση επικράτησε και Βολιβία το 2006 με την νίκη του MAS (Κίνημα για το Σοσιαλισμό) του ιθαγενή Μοράλες, ο οποίος βρέθηκε για σχεδόν 14 χρόνια στην προεδρία. Το Νοέμβριο του 2019 ο Μοράλες έχασε στις προεδρικές εκλογές, καταγγέλλοντας «πραξικόπημα της δεξιάς» που υποστηρίχθηκε από τις ΗΠΑ. Στις 25 Σεπτεμβρίου του 2023 ο 63χρονος πλέον Μοράλες ανακοίνωσε την εκ νέου συμμετοχή του στις προεδρικές εκλογές του 2024. Πάντως, ο εν ενεργεία υπουργός Δικαιοσύνης της Βολιβίας Ιβάν Λίμα ανέφερε σε δηλώσεις του, ότι θα πρέπει το Συνταγματικό Δικαστήριο να αποφανθεί το κατά πόσο ο Έβο Μοράλες νομιμοποιείται να διεκδικήσει την τέταρτη προεδρική του θητεία (Reuters, 2023).

Εξίσου σημαντικές νίκες ενάντια στο ακροδεξιό και δικτατορικό στάτους της μέχρι τότε Κεντρικής και Νότιας Αμερικής αποτελεί και η νίκη του κέντρου στην Χιλή, μετά την 17χρονη χούντα του Αουγούστο Πινοσέτ (1973-1990) και του γενικότερου παρεμβατισμού των ΗΠΑ, με τον Λάγος το 2000 αλλά και με την Μπασελέ το 2006 με το σοσιαλιστικό κόμμα (Καλτσώνης, 2010). Η δεκαετία του 2000 βρήκε μόλις δυο χώρες της Νοτίου Αμερικής με ακροδεξιές κυβερνήσεις. Ο λόγος για την Κολομβία και το Περού, οι οποίες αποτελούν ειδικές περιπτώσεις, αφού βρίσκοντας επί δεκαετίες σε εμφύλιο πόλεμο αναμεσά σε συντηρητικούς και φιλελεύθερους (Πιπίνης, 2014). Στην Κεντρική Αμερική, όπου ως επί το πλείστον συναντάμε πιο μικρά κρατίδια, συναντάμε μόλις δυο νίκες αριστερών προέδρων. Πρόκειται την νίκη του αντάρτικου

κινήματος Σαντινίστας του Ορτέγκα στη Νικαράγουα το 2007 και του επίσης αντάρτικου κινήματος FNLA του Φούνες στο Ελ Σάλβατορ το 2009, που με το τέλος του εμφυλίου εξελίχθηκαν σε αριστερά κοινοβουλευτικά κόμματα εκτοπίζοντας το κόμμα του Αρένα που μέχρι εκείνη την στιγμή λογιζόταν ως αήττητο (Foweraker J., 2003).

Στις υπόλοιπες χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής ο 21^{ος} αιώνας ακολουθεί αντίστοιχη πορεία με την Ευρώπη. Οι παραδοσιακές ελίτ και οι συντηρητικές δυνάμεις όχι απλά διατηρούν τον έλεγχο, αλλά φαίνεται να απομακρύνονται από το δημοκρατικό τόξο όλο και περισσότερο. Στη Γουατεμάλα, χώρα της Κεντρικής Αμερικής με μακρά ιστορία αυταρχικών και βίαιων καθεστώτων, καθώς και συναζόμενων αμερικανικών επεμβάσεων και μόνο η αποκατάσταση της δημοκρατίας αποτελεί θετικό οίονό, πάρα το γεγονός ότι είναι ελεγχόμενη από τις συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις. Αντίστοιχα, στην Κόστα Ρίκα η επιστροφή του Αρίας και η νίκη του στο δημοψήφισμα για την ένταξη της Κόστα Ρίκα στην οικονομική σφαίρα εμπορικού ελέγχου των ΗΠΑ, υποδηλώνει την διάθεση για μια συντηρητική ηγεμονία του συντηρητικού κόμματος. Αντίστοιχη περίπτωση συντηρητικής ηγεμονίας και εξάρτησης από τις ΗΠΑ συναντάμε στον Παναμά, που με εξαίρεση την περίοδο της δικτατορίας, έχει έναν παραδοσιακού αμερικανικού τύπου δικομματισμό από δυο πολιτικές οικογένειες που κυβερνούν αδιαλείπτως. Σημείο αναφοράς αποτελεί το γεγονός, ότι το εθνικό νόμισμα του Παναμά είναι το Δολάριο (Chasteen, 2006).

Στην Ονδούρα το πρόσφατο πραξικόπημα (2009) και η «ορκωμοσία» του Πορφύριο Λόμπο Σόσα, υποψήφιου της χούντας στις εκλογές «παρωδία» της Ονδούρας αποτέλεσε την απάντηση της ακροδεξιάς στην νίκη του κεντρώου Φιλελεύθερου κόμματος, έναντι του κατεστημένου δικομματικού συστήματος, το οποίο διατηρούσε την ηγεμονία στην χώρα τους. Το πραξικόπημα βρίσκει τον Μπαράκ Ομπάμα να χαρακτηρίζει την ανατροπή του Σελάγια «παράνομη», τις χώρες της ALBA να ζητάνε την άμεση αποκατάσταση της κυβέρνησης και την Ε.Ε. να ανακαλεί όλους τους πρεσβευτές της πίσω. Οι κοινωνικές κινητοποιήσεις που εμφανίζονται υπό το FNRP μετασχηματίζονται σταδιακά στον πολιτικό οργανισμό «Libre», το οποίο σχηματίζει τη «Συμμαχία ενάντια στην Δικτατορία» από κοινού με δύο μικρότερα κόμματα της κεντροαριστεράς και της κεντροδεξιάς με σκοπό να διεκδικήσουν την διακυβέρνηση της χώρας. Ωστόσο, το «Libre» θα ηττηθεί εις διπλούν στις εκλογές του

2013 και 2017, αν και το αποτέλεσμα αμφισβητείται με σωρηδόν καταγγελίες για νοθεία και παραβάσεις της εκλογικής νομοθεσίας. Η τελική νίκη του «Libe» και της Σιομάρα Κάστρο ήρθε μετά από αναμέτρηση και διαδηλώσεις των ψηφοφόρων που δεν δέχονταν το αποτέλεσμα. Η καθιέρωση της δημοκρατίας ήρθε με την αναγνώριση της ως Προέδρου από τις ΗΠΑ και την εκ νέου νίκη της στις εκλογές του 2021 (Κωσταμπάρης, 2023).

Στο Μεξικό, τέλος, η μεταβολή προς τα αριστερά είναι επίσης ραγδαία. Παρά το γεγονός ότι για σχεδόν 70 χρόνια υπήρχε απόλυτης ηγεμονίας από το παραδοσιακό κόμμα (PRI), το οποίο αναδύθηκε μέσα από την μεξικανική επανάσταση, η κοινωνία στις εκλογές του 2000 στράφηκε δεξιά με την εκλογή του Φόξ, παρότι υπήρξε μεγάλη μάχη ανάμεσα στη Κεντροδεξιά και τη Νέα Αριστερά (Chasteen, 2006). Τα δύο κόμματα ήταν σχεδόν ισόψηφα, αν και οριακά επικράτησε το κόμμα της Κεντροδεξιάς, αφήνοντας, όμως το παραδοσιακό και αυταρχικό PRI στην τρίτη θέση. Παρότι η κεντροδεξιά νίκησε στις εκλογές του 2000, η νίκη ενάντια στον αυταρχισμό και τον περιορισμό του PRI έμελλε να αλλάξει την πολιτική σκηνή στο Μεξικό. Στις μετέπειτα εκλογικές αναμετρήσεις τα κόμματα της αριστεράς παρατήρησαν μεγάλη άνοδο και εν τέλει στις εκλογές του 2018, το Κίνημα για την Εθνική Αναγέννηση MORENA του κεντροαριστερού Άντρες Μανουέλ Λόπες Ομπραδór κέρδισε τις εκλογές (Newsroom, Συγχαρητήρια Τραμπ στον νέο πρόεδρο του Μεξικού για την εκλογική νίκη, 2018).

Πάραυτα, η δεύτερη δεκαετία του 21αίωνα φαίνεται να ανατρέπει την κατάσταση και στην Λατινική και Νότια Αμερική. Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι οικονομικές συνέπειες του covid θα φέρουν την Χιλή στην επέτειο των 50 χρόνων από το πραξικόπημα του Πινοτσέτ κατά του προέδρου Σαλβαδόρ Αγιέντε, πρώτη δύναμη την Ακροδεξιά. Η νίκη της ακροδεξιάς ήταν αναμενόμενη, καθώς από όλες τις δημοσκοπήσεις διαφαινόταν η αδιαφορία για το νέο Σύνταγμα. Η κοινωνία φάνηκε κουρασμένη από τις πολλές ψηφοφορίες που είχαν υποβληθεί και το κυριότερο δεν θεωρούσε, ότι η ψήφιση νέου συντάγματος θα λύσει τα οξυμένα οικονομικά προβλήματα της χώρας και η ασφάλεια στα προβλήματα της καθημερινότητας (Ντούσια, 2023). Το ακροδεξιό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα του Χοσέ Αντόνιο Καστ, εκμεταλλευόμενο τις συνθήκες, κατόρθωσε για πρώτη φορά στην μεταπολεμική ιστορία της Χιλής να αναλάβει τον ρόλο του ρυθμιστή στη συνταγματική μεταρρύθμιση της χώρας. Συγκεκριμένα στις εκλογές του 2023 για την ανάδειξη συνταγματικού συμβουλίου οι Ρεπουμπλικάνοι πέτυχαν 35,42% με εκλογή 23

συμβούλων, ο κυβερνητικός συνασπισμός του προέδρου Γκαμπριέλ Μπόριτς ανήλθε στο 28,57% και 16 εκπροσώπους, ενώ στην τρίτη θέση έμεινε το μπλοκ της παραδοσιακής Δεξιάς με ποσοστό 21% και εκλογή 11 μελών (Πάντζου, 2023).

Στην Αργεντινή οι εκλογές του Οκτώβριου 2023, βρήκαν την χώρα στην χειρότερη οικονομική κρίση των δυο τελευταίων δεκαετιών, με τον πληθωρισμό της χώρας να καταγράφει τριψήφιο αριθμό (138%) για πρώτη φορά από το 1991. Ο υποψήφιος του συνασπισμού της κεντροαριστεράς και υπουργός Οικονομίας της Αργεντινής Σέρχιο Μάσα, αντίθετα στα δημοσκοπικά δεδομένα, κατάφερε να τερματίσει πρώτος στον α' γύρο των προεδρικών εκλογών με 36,59%, ενάντια στον ακροδεξιό υποψήφιο Μιλέι, που ψηφίστηκε από το 30,04% του εκλογικού σώματος. Ο Μάσα φαίνεται να έχει ταχθεί υπέρ του σχηματισμού μιας «κυβέρνησης εθνικής ενότητας» αν εκλεγεί, κάτι άνευ προηγουμένου στη δημοκρατική Αργεντινή. Αντίθετα ο Μιλέι εξαγγέλλει πως σε περίπτωση που επικρατήσει στις προεδρικές εκλογές πρόκειται να δολαριοποιήσει την οικονομία, να καταργήσει την κεντρική τράπεζα και γενικότερα διάφορα υπουργεία, αλλά και να περικόψει τις κοινωνικές δαπάνες. Ο δεύτερος γύρος των εκλογών που πραγματοποιήθηκε τον Νοέμβριο του 2023 έφερε ως νικητή των εκλογών τον ακροδεξιό Μιλέι, ο οποίος θα αναλάβει την προεδρία από της 10 Δεκεμβρίου του 2023 (efsyp.gr, 2023).

Στην Βενεζουέλα ο σοσιαλιστής πρόεδρος Νικολάς Μαδούρο θα βρεθεί αντιμέτωπος με την Μαρία Μασάντο για τις προεδρικές εκλογές του 2024. Η Μαρία Μασάντο είχε ταχθεί υπέρ των κυρώσεων που επέβαλε η Ουάσιγκτον κατά του Νικολάς Μαδούρο. Συγκεκριμένα το 2019 ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ντόναλντ Τράμπ αναγνώρισε τον αντιπολιτευόμενο Χουάν Γκουαϊδό ως μεταβατικό πρόεδρο της Βενεζουέλας και επέβαλε εμπάργκο στο πετρέλαιο της Βενεζουέλας, κρίνοντας ότι ο Μαδούρο εξελέγη με «απάτη» στις εκλογές που πραγματοποιήθηκαν το 2018 και από τις οποίες απείχε η αντιπολίτευση. Οι ΗΠΑ στήριξαν την Μαρία Μασάντο αν και έκαναν ελαστικότερες τις κυρώσεις τους προς το πετρέλαιο και το αέριο, καθώς ο πόλεμος στην Ουκρανία πυροδότησε την πετρελαϊκή κρίση (ΑΜΠΕ, 2023).

Στην Κούβα εμμένουν τα 60 χρόνια οικονομικού, εμπορικού και χρηματοπιστωτικού αποκλεισμού παρά το γεγονός ότι τα τελευταία 31 χρόνια η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ψηφίζει σταθερά και με συντριπτική πλειοψηφία υπέρ στην άρση του αποκλεισμού της Κούβας. Οι ΗΠΑ με την επιμονή τους στον 60

ετών οικονομικό αποκλεισμό επιδιώκουν να στρέψουν τον λαό μέσω της στέρησης και της πείνας ενάντια στην επαναστατική κυβέρνηση (Καλτσώνης, 2010). Το βασικό επιχείρημα που ψελλίζουν οι ΗΠΑ είναι πολύ ειπωμένο (ήδη από το 1960), άτοπο (βάση δυναμικής των δυο χωρών), και γενικό, καθώς αναφέρονται σε θέμα εθνικής ασφάλειας. Η αλήθεια είναι ότι η ΗΠΑ συνεχίζουν τον αποκλεισμό στην Κούβα ως αντίποινα της κουβανικής επανάστασης, η οποία κινητοποίησε κινήματα σε όλη την Λατινική και Νοτιά Αμερική υπέρ της εθνικής τους ανεξαρτησίας. Η Κούβα αποτέλεσε ένα επικίνδυνο παράδειγμα για τις ΗΠΑ καθώς επιμένει να πορεύεται με εθνική ανεξαρτησία και δραστηριοποιείται υπέρ της αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Καλτσώνης, 2023).

Παρατηρώντας την πολιτική ιστορία της Λατινικής Αμερικής, διαπιστώνουμε μια αντίστροφη ανάλογη κατάσταση με αυτή που επικρατεί στην Ευρώπη. Ενώ οι αρχές του 21^{ου} αιώνα βρήκε τις χώρες της Κεντρικής και Νοτίου Αμερικής με ακροδεξιά και δικτατορικά καθεστώτα, η συνέχεια έμελλε να είναι διαφορετική. Οι κινητήρια δύναμη του φαινομένου αυτού φαίνεται να είναι ο απόηχος της κουβανικής επανάστασης που διατηρεί μέχρι και σήμερα τον συμβολικό χαρακτήρα για την πολιτική χειραφέτηση των χωρών από τις ΗΠΑ. Επιπλέον οι νέοι πολιτικοί εκπρόσωποι της Αριστεράς στην Λατινική Αμερική είχαν μια ρεαλιστική αντιμετώπιση των διεθνών γεωπολιτικών σταθερών και κινούνται προς μια κατεύθυνση ενίσχυσης των σχέσεων ανάμεσα στις Λατινοαμερικάνικες οικονομίες. Ουσιαστικά το πλάνο τους ήταν η αναζήτηση νέων εμπορικών και πολιτικών εταίρων, όπως η Ευρώπη, η Κίνα και η Ρωσία, ώστε εκ πρώτης όψεως να διασπάσει τους δεσμούς στρατιωτικής εξάρτησης από τις ΗΠΑ και εν συνεχεία να ενισχύσει τις ελευθερίες των κοινωνικών ομάδων στο εσωτερικό της χώρας (Chasteen, 2006).

Η ανατομία της Δημοκρατικής κρίσης

Αποδόμηση της Δημοκρατίας

Με την αναφορά της έννοιας δημοκρατία στον παγκόσμιο και ευρωπαϊκό χώρο, δεν νοείται η παραδοσιακή μορφή της δημοκρατίας, αλλά η νεοφιλελεύθερη, αστική και παγκοσμιοποιημένη δημοκρατία. Η παγκοσμιοποίηση της αγοράς και η ύπαρξη της οικονομικής ζώνης στην ευρωπαϊκή ένωση δημιουργεί μια οικονομική συνεργασία και αλληλεξάρτηση των κρατών. Το εν λόγω φαινόμενο επιφέρει την αποδόμηση της εθνικής κυριαρχίας και οικονομίας, προς όφελος μιας υπερεθνικής οικονομικής ολοκλήρωσης (Ronnie D. Lipschutz, 2015). Το αποτέλεσμα της αστικής και παγκοσμιοποιημένης δημοκρατίας είναι η εξωγενής επιβολή κανόνων σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο από τις ισχυρότερες και πλούσιες χώρες, που «παράγουν κεφάλαιο» προς τις αναπτυσσόμενες οικονομίες που αποτελούν την «περιφέρεια» και παράγουν την εργασία (Αλμπάνης, 2014).

Η ακραία παγκοσμιοποίηση και η άνοδος του καπιταλισμού οδήγησε στην όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. Στις χώρες τις «περιφέρειας» οι κοινωνικές ανισότητες είναι πιο ακραίες, όμως οι κοινωνικές ανισότητες γίνονται φανερές και στις ισχυρότερες χώρες. Κατά συνέπεια, τα κράτη πρέπει να προχωρήσουν σε πολιτικές ενίσχυσης των οικονομικά υποδεέστερων στρωμάτων, όμως συχνά εμπίπτουν πάνω στις εξωγενείς επιβολές για την ελεύθερη οικονομία και την ατομική ευθύνη (Τσάστος, 2022). Εκεί ξεκινάει η κριτική και η δυσπιστία προς τα σύγχρονα συστήματα δημοκρατίας, με αποτέλεσμα να γεννάται η αποδόμηση της δημοκρατίας. Το εργαλείο που χρησιμοποιεί το πολιτικό σύστημα για την αποδόμηση της δημοκρατίας είναι ο λαϊκισμός (Αλμπάνης, 2014).

Ο λαϊκισμός στην γέννηση του είχε θετικό πρόσημο, καθώς οικοδομείται μέσω της λαϊκής συμμετοχής στην πολιτική του κράτους. Ουσιαστικά, ο λαϊκισμός γεννήθηκε ως μια θετική δύναμη που αποσκοπεί στην κινητοποίηση του απλού λαού για την ανάπτυξη ενός κοινωνικού μοντέλου δημοκρατίας (Kaltwasser, 2017). Σύμφωνα με την θεωρία του Mudde, ο λαϊκισμός αποτελεί μια ιδεολογία, η οποία θέτει ως βάση της, την υπόσταση δυο αντικρουόμενων ομάδων, από την μια τον «αγνό λαό» και από την άλλη την «διεφθαρμένη ελίτ» και αποτελεί την πολιτική έκφραση της συλλογικής βούλησης του λαού (Mudde C. , 2004). Ο ολλανδός μελετητής Mudde χαρτογράφησε και όρισε τον λαϊκισμό κατά τη δεκαετία του 1980-1990 οπότε επέστρεψε ορμητικά στο διεθνές πολιτικό προσκήνιο της Λατινικής Αμερικής. Παρότι

ο λαϊκισμός, κατά την εν λόγω περίοδο, μεταφράστηκε ως ένα είδος ανεύθυνης οικονομικής πολιτικής σε μια περίοδο τεράστιων οικονομικών δαπανών στην Λατινική Αμερική, αποσκοπούσε στον ισοσκελισμό των δυο αντικρουόμενων ομάδων της Λατινικής Αμερικής (Λάος – Ελίτ) (Mudde C. , 2004). Επομένως η «λαϊκίστικη οικονομία» της περιόδου, αναφέρεται σε ένα ανεύθυνο πολιτικό πρόγραμμα της Λατινικής Αμερικής και το οποίο εμπλέκει μεγάλη ανακατανομή του πλούτου με κυβερνητικές δαπάνες (Kaltwasser, 2017).

Η αλληλεξάρτηση μεταξύ λαϊκισμού και δημοκρατίας στην περίπτωση της Αργεντινής και της Βενεζουέλας, με τις κυβερνήσεις των Chávez και Kirchner, είναι διφορούμενη ως προς το αποτέλεσμα. Παρότι και στις δύο περιπτώσεις συναντούμε λαϊκιστικούς λόγους σε συνθήκες βαθύτατης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, κατορθώνουν να εδραιώσουν μια μακροχρόνια εκλογή, διατηρώντας τον λαϊκιστικό τους χαρακτήρα. Καταρχάς, αμφότεροι οδήγησαν στην ενσωμάτωση αποκλεισμένων ομάδων, στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων αλλά και την εμβάθυνση μιας συμμετοχικής δημοκρατίας που παραμένει αναμφισβήτητη μέχρι και σήμερα (Panizza & P., 2007). Ωστόσο, τα αποτελέσματά τους στην οικονομική πολιτική που ακολουθήσαν ποικίλουν, με την οικονομική κρίση στη Βενεζουέλα να υποσκάπτει την κοινωνική ομαλότητα και την Αργεντινή να εισέρχεται στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, που από την μια προσφέρει ευκαιρίες, αλλά από την άλλη παρέχει και έντονα ρίσκα για την εθνική οικονομία της (Μελάς, 2015).

Ο λαϊκισμός αποτέλεσε ένα νέο πολιτικό φαινόμενο στην Ευρώπη, όπου γρήγορα μεταπήδησε σε σημαντική πολιτική τεχνική στα τέλη της δεκαετίας του 1990 (Ronnie D. Lipschutz, 2015). Ο λαϊκισμός στην Γηραιά Ήπειρο συνδυάστηκε με την άνοδο της τεχνολογίας και την ανάδειξη δυο νέων μορφών εξουσίας (μετά την νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική), την οικονομική και την εξουσία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Στην οικονομική εξουσία δέσποζε η παγκοσμιοποίηση, το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά και την έντονη μετανάστευση. Η εξουσία των Μ.Μ.Μ. ώθησε νέα λαϊκίστικα, δεξιά, κόμματα να ανέλθουν στην πολιτική σκηνή. Συγκεκριμένα στο πλαίσιο της ελευθέριας του λόγου και παραβλέποντας τα όρια της δημοκρατίας και τον έλεγχο του ήθους στον δημόσιο λόγο, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ώθησαν τα νέα αυτά κόμματα και συνδύασαν τον

λαϊκισμό με τον αυταρχισμό¹ και τον νατιβισμό² (Todorov, 2013). Εν κατακλείδι, ο λαϊκισμός στην Ευρώπη ταυτίστηκε με δεξιά κόμματα και συμπορεύτηκε με την ξενοφοβία. Τα λαϊκιστικά ακροδεξιά κόμματα κατηγόρησαν σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής την ελίτ για την καταστροφή του κράτους πρόνοιας, ώστε να ενσωματώσουν τους μετανάστες. Ενώ, σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, ταυτίστηκαν με την αντίθεση στον ευρωσκεπτικισμό, καθώς κατηγόρησαν την εγχώρια ελίτ για παράδοση της χώρας και του λαού στην ΕΕ, σε έναν γραφειοκρατικό και μη δημοκρατικό μηχανισμό, που αποσκοπεί στην ενίσχυση της παγκόσμιας ελίτ (Σταυρακάκης, Νικήσιανης, Κιουπκιολής, Κατσαμπέκης, & Σιώμος, 2015).

Εκτός από τα λαϊκιστικά ακροδεξιά κόμματα, που εμφανίστηκαν στην Ευρώπη και συσπείρωσαν τις εθνικιστικές υποκουλτούρες, την εμφάνιση τους έκαναν και διάφορα νεοφιλελεύθερα λαϊκιστικά κόμματα όπως το κόμμα Forza Italia (FI) και το Κόμμα της Ανεξαρτησίας του Ηνωμένου Βασιλείου (UKIP) (Todorov, 2013). Τα εν λόγω κόμματα, αυτονομήθηκαν από τους καθιερωμένους πολιτικούς σχηματισμούς και εξέφρασαν, κατά κύριο λόγο, την αγανάκτηση για τους υψηλούς φόρους αλλά και το συνεχώς αυξανόμενο κόστος του κράτους πρόνοιας. Επιπρόσθετα, υποστήριξαν νεοφιλελεύθερες πολιτικές, με παραχώρηση χαμηλότερων φόρων για τον γηγενή πληθυσμό, το ελεύθερο εμπόριο και εξέφρασαν έντονες πολιτικές κατηγορίες ενάντια του κατεστημένου πολιτικού συστήματος και των παραδοσιακών ελίτ. Οι βασικές τους κατηγορίες ενάντια στην παραδοσιακή ελίτ αφορούν την απογοήτευση της κοινωνίας και των εργαζομένων στα κόμματα, τα συνδικάτα, τους νόμους και τους υψηλούς φόρους. Τέλος, κατήγγειλαν πελατειακές σχέσεις των παραδοσιακών κομμάτων, καθώς αναφέρουν, ότι επιβράβευαν τους ψηφοφόρους τους, οι οποίοι αποτελούνται από μη παραγωγικούς εργαζομένους στον δημόσιο τομέα από κοινού με τους μετανάστες που δεν το αξίζουν (Todorov, 2013).

Η περίπτωση του «ευρωπαϊκού» λαϊκισμού, σε αντίθεση με τον λαϊκισμό στην Λατινική Αμερική, δεν αντιπαράθετει το δίκαιο απέναντι στο άδικο, ούτε αποτελεί έκφραση της συλλογικής βούλησης του λαού, αντίθετα πράττει με τρόπο ψευδή, επίπλαστο και υποκριτικό. Συνοπτικά, ο δεξιός λαϊκισμός ορίζει ιεραρχικά τον λαό (ως

¹ αναφέρεται στην πίστη σε μια αυστηρά οργανωμένη κοινωνία, και εκφράζεται με μια έμφαση σε ζητήματα «νόμου και τάξης»

² αναφέρεται στην ιδέα, ότι τα κράτη θα πρέπει να κατοικούνται αποκλειστικά από αυτόχθονες ομάδες και τα ότι τα μη αυτόχθονα άτομα απειλούν την ομοιογένεια του έθνους.

λαός θέτει την εθνότητα ή την φυλή), όπου αντιπαρά τίθεται προς τα «πάνω» με τις πολιτικές ελίτ (lobby), οι οποίοι «απολαμβάνουν» τον πλούτο που αξίζει σε όλους τους. Όμως, αντιπαρά τίθεται και με τους «κάτω», δηλαδή με τις εθνικά ξένες και «κατώτερες ομάδες ανθρώπων», όπως οι μετανάστες, όπου «κλέβουν» τις θέσεις εργασίας και τους πόρους του κράτους προνοίας, οι οποίοι προορίζονταν για τον γηγενή πληθυσμό (Στασινού, 2019). Αντίθετα, ο αριστερός λαϊκισμός της Λατινικής Αμερικής, εξέφρασε την τάση φτωχοποίησης της κοινωνίας και την ανάγκη για δράση και ενίσχυση των «λαϊκών στρωμάτων» έναντι στο σύστημα της άρχουσας ελίτ (Σεραφιάδης, 2021).

Το αφήγημα του «ευρωπαϊκού» λαϊκισμού στις αρχές του 21^{ου} αιώνα πρόβαλε τους ξένους, ιδίως τους μουσουλμάνους ως υπόλογους για την κατάσταση που βίωνε η κοινωνία. Παρατηρήθηκε ξαφνική άνοδος της ξενοφοβίας και της ισλαμοφοβίας, με τον μετανάστη να λαμβάνει τον ρόλο της ιδεολογικής απειλής. Σε χώρες όπως η Ολλανδία παρατηρήσαμε το λιβελογράφημα του φλογερού λαϊκιστή Πιμ Φουρταίν, με την δήλωση «Κατά του εξισλαμισμού της κουλτούρας μας», όπου οδήγησε το κόμμα του στο 17% των εδρών της βουλής κατά τις εκλογές του 2002. Στη Δανία το κόμμα του Λαού, με επικεφαλής την Πία Κέρσγκορ και σύνθημά της «Η Δανία στους Δανούς», δήλωσε ότι το Ισλάμ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως καρκίνος στην κοινωνία της χώρας. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και ο αρχηγός του βελγικού κόμματος, (Φλαμανδικό συμφέρον), Vlaams Belang, δήλωσε «Το Ισλάμ είναι ο υπ' αριθμόν, ένα εχθρός, όχι μόνο της Ευρώπης, αλλά ολόκληρου του κόσμου» (Todorov, 2013).

Οικονομική κρίση και κοινωνική εξαθλίωση

Η απαρχή για κρίση της Δημοκρατίας και την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων, από την απαρχή της αστικής δημοκρατίας, είναι η οικονομική κρίση και οι συνέπειές της στην κοινωνία. Ως οικονομική κρίση ορίζεται το φαινόμενο κατά το οποίο η οικονομία παρουσιάζει διαρκή και αισθητή πτώση στην οικονομική δραστηριότητα (Κουφάρης, 2010). Παρατηρούμε, έτσι, ότι και η οικονομική κρίση του 20^{ου} αιώνα (1929), συνάμα με την κρίση που γνώρισε η Ευρώπη με τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησε σε εξαθλίωση των κοινωνιών και κατά συνέπεια την άνοδο φασιστικών και απολυταρχικών κομμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Γερμανία, όπου το αποκορύφωμα της κρίσης έφερε δυσαρεστημένους ανθρώπους κάθε είδους να πυκνώνουν τις γραμμές του νέου κόμματος, από βετεράνους του πολέμου, φτωχούς φοιτητές και μαθητές, εργατικούς μαγαζάτορες, φοβισμένους επιχειρηματίες,

εργάτες που βίωνανε την φτώχεια και την αβεβαιότητα, αντισημίτες, αντιφιλελεύθερους και αντισοσιαλιστές και αντικομμουνιστές (Gentile, 2007).

Η οικονομική κρίση, κατά κανόνα, αναδεικνύει την ταξική αντιπαράθεση των δυο πλευρών. Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι εργαζόμενοι στην παραγωγή και η τεχνολογία, ενώ από την άλλη είναι η «μη παραγωγική» σφαίρα της οικονομίας, δηλαδή οι τράπεζες και το εμπόριο, τα οποία ταυτίζονταν στη σκέψη ως μονάδες ελέγχου. Στην οικονομική κρίση του 20^{ου} αιώνα, αυτή η ταξική ανισότητα εργαλειοποιήθηκε από τον Χίτλερ στην Γερμανία, υποδεικνύοντας τους Εβραίους ως «μη παραγωγικούς» που ελέγχουν στις τράπεζες και το εμπόριο, ενώ οι Γερμανοί πολίτες πεινάνε και ζουν υπό άθλιες συνθήκες (Tames, 2005). Ο Γερμανικός λαός ζητούσε έναν Ηγέτη που θα τον εμπνέει και θα τον ακολουθεί και θα του εμπιστευτεί όλα τα μέσα, είτε ηθικά είτε ανήθικα, ώστε να επιτύχει στον σκοπό του, δηλαδή την επάνοδο της Γερμανίας. Σύμφωνα με αυτές τις αρχές αναδύθηκε από την οικονομική κρίση του 20 αιώνα ο Χίτλερ στην εξουσία (Τζούκας, 2016).

Κατά τις αρχές του 21ου αιώνα και συγκεκριμένα το 2008 με την παγκόσμια οικονομική, παρατηρούμε την πτώση των Νεοφιλελεύθερων θεωριών και πολιτικών, καθώς απέτυχαν τόσο στην πρόβλεψη όσο και στην αντιμετώπιση της κρίσης. Επομένως, μετά την κρίση του 2008, επαναχρησιμοποιούνται Κεϋνσιανικού τύπου πολιτικές, οι οποίες δεν κρατάνε για μεγάλο χρονικό διάστημα, καθώς το δημόσιο χρέος πήρε εξαιρετικά μεγάλες διαστάσεις, ενώ οι ρυθμοί μεγέθυνσης παρέμειναν καχεκτικοί. Το οικονομικό – πολιτικό αδιέξοδο οδηγεί τα διεθνή οικονομικά κέντρα και στις αναπτυγμένες οικονομίες σε μια Νέα Μακροοικονομική Συναίνεση που ταυτίζει στοιχεία του Νέου Κεϋνσιανισμού με στοιχεία των Νεοφιλελεύθερων απόψεων (ορθολογικές προσδοκίες και μακροχρόνια τάση εξισορρόπησης). Η τάση αυτή θεωρεί, ότι σε βάθος χρόνου η νομισματική πολιτική είναι αποτελεσματική, ενώ η δημοσιονομική πολιτική θα πρέπει να περιοριστεί σε υποστηρικτικό ρόλο. Επίσης, υποστηρίζει, ότι χρειάζεται ένας επιτελικός οικονομικός ρόλος από την πλευρά του κράτους σε αντίθεση με το παραδοσιακό κράτος φύλακα του Κεϋνσιανικού μοντέλου (Μαυρουδέας, 2023).

Το αποτέλεσμα των πολιτικών αυτών ήταν ο ευρωπαϊκός χώρος να δεχθεί ισχυρό πλήγμα, καθώς η κατάρρευση των αγορών στις ΗΠΑ, την άφησαν χωρίς την μεγαλύτερη πηγή ζήτησης της (Παπαηλιάς, 2015). Η ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

(ΕΚΤ), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφάσισαν να προμηθεύσουν τις τράπεζες με τεράστιες ποσότητες δημόσιου χρήματος, οξύνοντας τις συνέπιες στην κοινωνία. Κατά την χρονιά 2008-2009, παρατηρήθηκε τεράστια πτώση στο ΑΕΠ όλων των χωρών της Ευρώπης. Χώρες όπως η Γερμανία είδαν το ΑΕΠ της να μειώνεται κατά 5%, στην Γαλλία υπήρχε πτώση κατά 2,6%, η Ολλανδίας κατά 4%, η Σουηδίας κατά 5,2%, η Φινλανδίας κατά 7,8%, η Ισπανίας κατά 4,5% και η Ελλάδα 6,5 % (Βαρουφακης, Πατωκος, & Τσερκεζης, 2011).

Πίνακας 1: Δημοσιονομικό αποτέλεσμα ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ

Έλλειμμα προς ΑΕΠ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ελλάδα	-3,7	-4,5	-4,8	-5,6	-7,5	-5,2	-5,7	-6,5	-9,8	-15,8	-10,6
Ιρλανδία	4,7	0,9	-0,4	0,4	1,4	1,6	2,9	0,1	-7,3	-14,2	-31,3
Πορτογαλία	-2,9	-4,3	-2,9	-3	-3,4	-5,9	-4,1	-3,1	-3,6	-10,1	-9,8
Ισπανία	-1	-0,6	-0,5	-0,2	-0,3	1	2	1,9	-4,5	-11,2	-9,3
Ιταλία	-0,8	-3,1	-2,9	-3,5	-3,5	-4,3	-3,4	-1,6	-2,7	-5,4	-4,6
Βέλγιο	0	0,4	-0,1	-0,1	-0,3	-2,7	0,1	-0,3	-1,3	-5,8	-4,1
Γερμανία	1,3	-2,8	-3,7	-4	-3,8	-3,3	-1,6	0,2	-0,1	-3,2	-4,3
Γαλλία	-1,5	-1,5	-3,1	-4,1	-3,6	-2,9	-2,3	-2,7	-3,3	-7,5	-7,1
Μέσος όρος ΕΕ	0,6	-1,4	-2,5	-3,1	-2,9	-2,5	-1,5	-0,9	-2,4	-6,9	-6,6
Μέσος όρος ευρωζώνης	0	-1,9	-2,6	-3,1	-2,9	-2,5	-1,4	-0,7	-2,1	-6,4	-6,2

Πηγή: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ Μελέτη 17/ 2011

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα έσοδα από φόρους κατέρρευσαν και οι λιγότερο οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες της Ε.Ε. βρέθηκαν να είναι και οι πιο χρεωμένες. Παράλληλα, η συμμετοχή τους στην Ε.Ε. και το ευρώ (€) δεν επιτρέπει στις πιο χρεωμένες χώρες (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία, Ιρλανδία, Βέλγιο) να υποτιμήσουν το νόμισμά τους και κατά συνέπεια να μην μπορούν να ανταπεξέλθουν στα χρέη, που προκάλεσε η οικονομική κρίση. Συμπερασματικά, το σχέδιο που εφαρμόστηκε στον ευρωπαϊκό χώρο ήταν η διάσωση του τραπεζικού συστήματος, δίνοντας στον χρηματοπιστωτικό τομέα την δυνατότητα να παράγει ιδιωτικό χρήμα σε βάρος της πραγματικής οικονομίας (Βαρουφακης, Πατωκος, & Τσερκεζης, 2011).

Οι επιπτώσεις που υπέστησαν οι χώρες της Ευρώπης από την διεθνή οικονομική κρίση είναι ποικίλες αλλά σχεδόν όμοιες σε όλα τα κράτη. Σε χώρες, όπως η Ουγγαρία, που βασίζονταν στην ξένη ιδιοκτησία και τις διεθνείς τραπεζικές ροές η πτώχευση των

περισσότερων νοικοκυριών και εταιριών καθώς και η υποτίμηση του νομίσματος (όταν ήταν εφικτό) ήταν μονόδρομος (Simonovits, 2011). Η αδυναμία αποπληρωμής των εξωτερικών δανείων μετά την υποτίμηση του εσωτερικού νομίσματος επέφερε σοβαρά προβλήματα ρευστότητας στο τραπεζικό σύστημα. Οι σημαντικότερες πτώσεις των επιχειρήσεων ήταν στον τομέα των κατασκευών, της αυτοκινητοβιομηχανίας και της μεταποίησης. Στις χώρες της Βαλτικής και την Ιρλανδία η μείωση στις θέσεις εργασίας στον τομέα των κατασκευών ήταν γύρω στο 50%, στην Ισπανία 36%, ενώ στις ΗΠΑ και τη Δανία ήταν στο 25% (Eltetto, 2011). Επακόλουθα, μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων έκλεισαν και οδήγησαν χιλιάδες εργαζόμενους σε ανεργία. Τα εισοδήματα των νοικοκυριών έγιναν αισθητά μικρότερα ενώ για να ανταπεξέλθουν περιόριζαν έξοδα όπως το διαδίκτυο και το τηλέφωνο. Αδυνατώντας να πραγματοποιήσουν αποταμιεύσεις το ουγγρικό χάσμα μεταξύ φτωχών και πλουσίων όλο ένα και διευρύνεται (Egedy, 2012).

Στις χώρες της Νότιας Ευρώπης η κρίση έπεσε σε μια περίοδο που προσπαθούσαν να αναπτυχθούν, ώστε να είναι ανταγωνιστικές με τις χώρες του κεντρικού άξονα. Σε αντίθεση με την Ουγγαρία, χώρες όπως η Ισπανία επειδή ανήκαν στην ευρωζώνη, δεν μπορούσαν να προχωρήσουν σε υποτίμηση του νομίσματος. Στην Ισπανία ο απόηχος της οικονομικής κρίσης οδήγησε σε αύξηση των ανέργων κατά 152% το 2010, ήτοι περίπου το 20% του εργατικού δυναμικού ήταν άνεργοι (Gentier, 2012). Πρέπει να επισημανθεί, ότι στην Ισπανία παρατηρούμε από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 μια εκτενή χρήση των ευέλικτων μορφών εργασίας, καθώς περισσότερο από το 30% του εργατικού δυναμικού βρισκόταν σε απασχόληση με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Όταν ξέσπασε η κρίση το μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζόμενων με συμβάσεις ορισμένου χρόνου απολύθηκε, καθώς οι υποχρεώσεις των εργοδοτών απέναντι τους ήταν μηδαμινές, σε αντίθεση με τους εργαζόμενους αορίστου χρόνου. Οι αποζημιώσεις των εργαζομένων ορισμένου χρόνου ήταν 8 ημέρες ανά έτος εργασίας γι' αυτό και οι εργοδότες είχαν μεγαλύτερο κίνητρο στην πρόσληψη τους, ενώ η απόλυσης εργαζομένων με σύμβαση αορίστου χρόνου ήταν αρκετά δαπανηρές (Guillen-Royo, 2013).

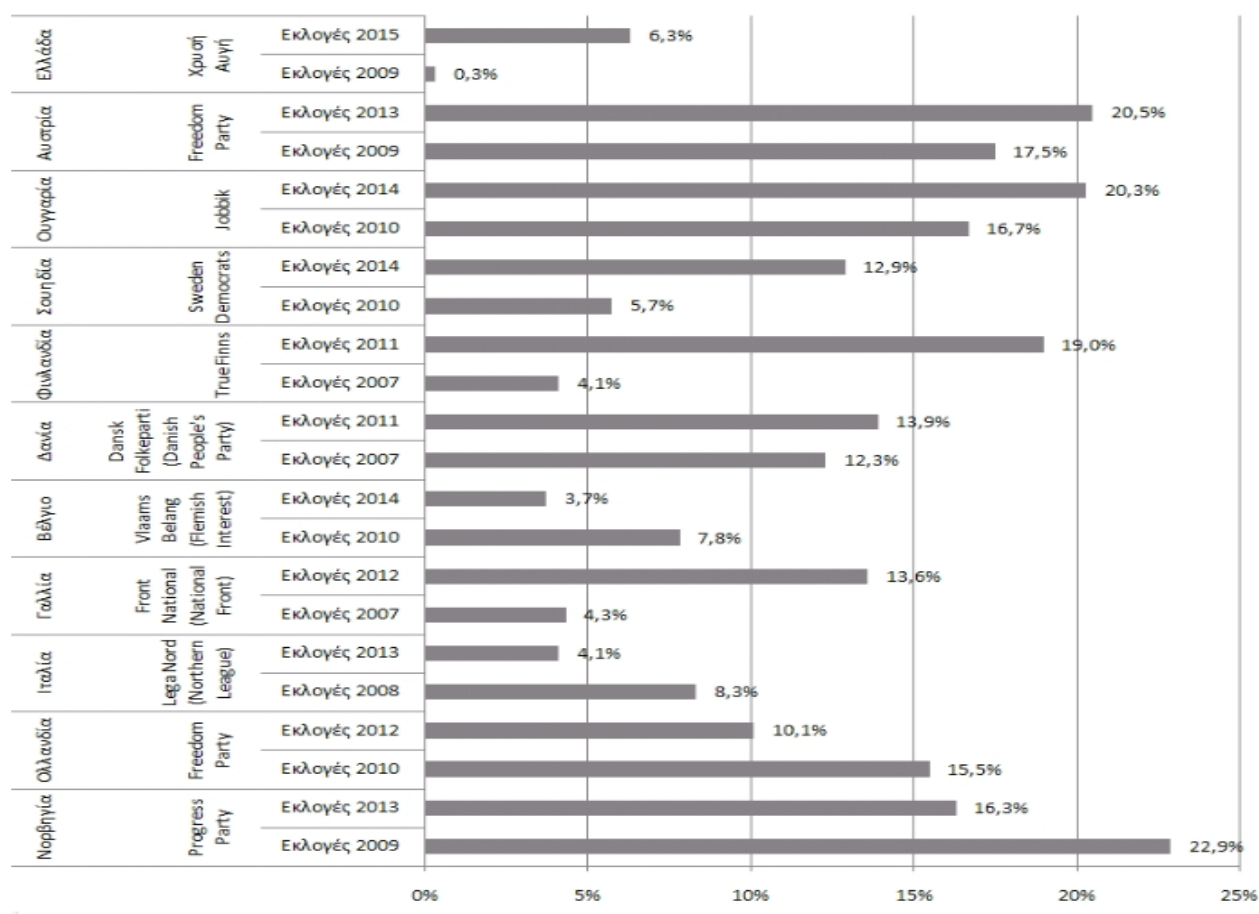
Αντίστοιχες καταστάσεις βίωσαν και οι υπόλοιπες χώρες του Νότου στην Ευρώπη. Η Ελλάδα, αν και από το 2000 έως το 2007 αποτελούσε χαρακτηριστικό παράδειγμα για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες στην Ευρωζώνη με ετήσια αύξηση του ΑΕΠ κατά 4,2% δεν μπόρεσε να χαράξει διαφορετική πορεία. Η ύπαρξη κοινού

νομίσματος, η «φυγή» των ξένων επενδύσεων και τα τεράστια δάνεια της Ελλάδας από το ταμείο της Ε.Ε. για έργα ανάπτυξης και διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, επέφεραν ακόμα μεγαλύτερη κρίση (Matsaganis, 2013). Οι μαζικές απολύσεις, η μείωση των εργασιακών δικαιωμάτων και η μείωση των μισθών αποτέλεσε μονόδρομο για την αντιμετώπιση της κρίσης από την Ελληνική κυβέρνηση. Στην περίπτωση της Ελλάδας, όπως και στις περισσότερες χώρες της ευρωζώνης, δεν υπήρχε ένας δημοσιονομικός συντονισμός, ο οποίος θα μπορούσε να καλύψει τα προβλήματα που προέκυψαν στην οικονομία των χωρών από την ανταγωνιστικότητα των κρατών της Ε.Ε. μεταξύ τους (HBA, 2011)

Η οικονομική κρίση του 2008 έφτιαξε τα θεμέλια για την αποδόμηση της Δημοκρατίας στον ευρωπαϊκό χώρο. Η κατακόρυφη πτώση του ΑΕΠ στις οικονομικά μικρότερες χώρες της Ε.Ε. οδήγησε σε λήψη όλο και περισσότερων δάνειων από τις χώρες. Ενώ το «Domino Effect»³ συνεχίζεται με την οικονομική δυσπραγία, την ακραία φτώχεια και την κοινωνική εξαθλίωση (Βαρουφακης, Πατωκος, & Τσερκεζης, 2011). Οι ακραίες συνθήκες επιβίωσης των ανθρώπων κατά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, οδήγησαν σε αμφισβήτηση τόσο της ιδίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά ακόμα περισσότερο της ύπαρξης του κοινού Ευρωπαϊκού νομίσματος (Matsaganis, 2013).

Η αμφισβήτηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η φτώχεια, η ανεργία και ο θυμός της κοινωνίας για την κατάσταση που βιώνουν, γέννησε την κρίση της Δημοκρατίας τον 21^ο αιώνα. Εκμεταλλευόμενοι την ανάγκη του κόσμου να πιστέψει στις δυνάμεις της χώρας του και να ορθοποδήσει μέσα στην κρίση, ξεπροβάλουν στην πολιτική σκηνή της Ευρώπης ολοένα και περισσότερα ακροδεξιά κόμματα. Ο θυμός και η αγανάκτηση των πολιτών, μεταφράστηκε σε ψήφους υπέρ ακροδεξιών κομμάτων, που του έταξαν την επιστροφή στις ένδοξες εποχές του παρελθόντος (Paxton, 2009). Ακροδεξιά κόμματα όπως η «Χρυσή Αυγή» στην Ελλάδα, οι «Σουηδοί Δημοκράτες», οι «Lega Nord» στην Ιταλία και οι «Jobbik» του Όρμπαν στην Ουγγαρία κάνουν την πρώτη εμφάνισή τους σε εκλογές, αν και τα ποσοστά που θα λάβουν στις εκλογές είναι κάτω του 10% (Κωστής, 2015).

³ Ένα Φαινόμενο Ντόμινο (Domino Effect) αποτελεί το σωρευτικό αποτέλεσμα που παράγεται όταν ένα γεγονός εκκινεί μια αλυσίδα παρόμοιων γεγονότων. Ο όρος είναι γνωστός ως μια μηχανική επίδραση και χρησιμοποιείται ως μια αναλογία σε μία πτώση σειρά του ντόμινο.

Πίνακας 2. Μεταβολή στη συγκέντρωση ψήφου προς κόμματα της Ευρωπαϊκής

Μεταναστευτική κρίση και εθνικισμός

Η οικονομική κρίση και η λαϊκίστικη ρητορική που χρησιμοποιούν τα κόμματα της ακροδεξιάς ήταν αρκετά για την εμφάνισή τους στην πολιτική σκηνή, αλλά το χαρακτηριστικό που ενίσχυσε την άνοδο τους, ήταν η μεταναστευτική κρίση. Εκμεταλλευόμενοι τις συνθήκες εξήγγειλαν λόγους που προωθούσαν την ξενοφοβία και τον αντισημιτισμό. Η στοχοποίηση των μεταναστών ως βασικό αίτιο για την οικονομική και κοινωνική κατάσταση που βιώνει η χώρα τους, ενίσχυσε την άνοδο του εθνικισμού και την προώθηση του στον γηγενή πληθυσμό.

Η μετανάστευση είναι η μετακίνηση ενός πλήθους ανθρώπων από το ένα μέρος του πλανήτη σε ένα άλλο για εγκατάσταση. Η μετανάστευση χωρίζεται σε 2 κατηγορίες ανάλογα με τις συνθήκες που γίνεται. Υπάρχει η εκούσια και η ακούσια, η οποία μπορεί να συμβεί για διάφορους λόγους. Οι πιο συνηθισμένοι είναι οι κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες (πόλεμος ή (η απειλή) σύγκρουσης και η δίωξη της κυβέρνησης), η δημογραφικοί και οικονομικοί παράγοντες (φτωχό εργασιακό επίπεδο, υψηλή ανεργία) καθώς και η περιβαλλοντική και κλιματική μετανάστευση (πλημμύρες, τυφώνες και

έντονοι σεισμοί στον τόπο κατοικίας) (Μπάγκαβος, 2006). Το 2014-2015 αποτέλεσε την κορύφωση της μεταναστευτικής κρίσης, καθώς οι εισροές στην ΕΕ αυξήθηκαν σχεδόν 100%. Ο τεράστιος αριθμός εισροών, από κοινού με την γενικότερη καχυποψία που επικρατούσε εντός των Ευρωπαίων πολιτών, κυρίως για άτομα που προέρχονταν από τη Μέση Ανατολή, αποτέλεσαν ένα μεγάλο μέρος για την ενίσχυση των ακροδεξιών κομμάτων (Mudde, 2019).

Σύμφωνα με τα δεδομένα της Eurostat, κατά την προσφυγική κρίση του 2015, η Ευρωπαϊκή Ένωση δέχθηκε ένα έντονο κύμα προσφυγών με κοντά στις 252.000 «παράτυπες αφίξεις», ειδικά από χώρες όπως η Συρία, η Ερυθραία και η Σομαλία. Οι τέσσερις χώρες που φιλοξένησαν τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων και ανέλαβαν το μεγαλύτερο ποσοστό των αιτούντων ασύλου ήταν η Γερμανία, η Σουηδία, η Ιταλία και η Γαλλία, καθώς έλαβαν περίπου τα 2/3 των αιτήσεων. Το συνολικό ποσοστό αναγνώρισης των αιτούντων άσυλο από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν περίπου 45% στον πρώτο βαθμό, αλλά και ένα επιπλέον 18% που έγινε αποδεκτό κατόπιν έφεσης. Χώρες, όπως η Σουηδία έκαναν δεκτό το 74% των αιτήσεων, ενώ χώρες με μικρότερο ποσοστό αιτήσεων, όπως η Ουγγαρία που έκανε δεκτό μόλις το 9% (Eurostat, 2023).

Όπως παρατηρούμε και στο γράφημα η μεταναστευτική κρίση του 2015 επέφερε στις χώρες της Ε.Ε. πάνω από 1 εκατομμύριο αιτούντες άσυλο. Οι συνέπειες τις οικονομικής κρίσης του 2008 ήταν ακόμα εμφανείς στην οικονομία των ευρωπαϊκών χωρών, με αποτέλεσμα η μεταναστευτική κρίση να πλήξει ακόμα περισσότερο την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των χωρών.

Πίνακας 3. Εξέλιξη του αριθμού αιτήσεων ασύλου

Παρά την πτωτική τάση που παρουσιάστηκε κατά τα έτη 2016-2021, οι αιτούντες άσυλο παρέμειναν κατά μέσο όρο τους 500.000, ενώ με τον πόλεμο στην Ουκρανία το 2022 οι αιτήσεις για άσυλο ξανά αυξήθηκαν σημαντικά.

Το 2022, οι αιτήσεις για άσυλο στην ΕΕ ακούμπησαν το υψηλότερο επίπεδο αιτήσεων (του 2016) με 1 εκατομμύριο (965.665) αιτήσεις, ποσοστό διπλάσιο από το 2020 και 52,1% μεγαλύτερο από το προηγούμενο έτος (2021). Οι χώρες με τα μεγαλύτερα ποσοστά αιτούντων το 2022 ήταν εκ νέου η Γερμανία (24,7%), η Γαλλία (15,6%) η Ισπανία (13,2%) και Ιταλία (12%). Οι χώρες με τον μικρότερο αριθμό αιτούντων άσυλο ήταν οι ήδη ακροδεξιές χώρες, της οποίες φοβόντουσαν να κάνουν αίτηση για άσυλο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Ουγγαρία που είχε μόλις 45 αιτούντες και η Σλοβακία που είχε 500. Σε συνολικό επίπεδο, οι χώρες της ΕΕ ενέκριναν συνολικά 384.245 αιτήσεις, ποσοστό το οποίο είναι κατά 40% αυξημένο σε σύγκριση με το 2021 (Europarl, 2023).

Η τεράστια ανθρώπινη αυτή κρίση, από κοινού με τον απόηχο της οικονομικής κρίσης οδήγησε την άνοδο της ακροδεξιάς στις χώρες με την μεγαλύτερη εισροή προσφύγων. Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να αναφερθεί ότι μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η έννοια του εθνικισμού δεν ήταν εγκιβωτισμένη με αρνητική έννοια. Αντίθετα θεωρούνταν μια θετική έννοια, που κινητοποιούσε τον κόσμο σε μια σειρά από διεκδικήσεις και εξεγέρσεις. Ουσιαστικά αποτελούσε έναν ύψιστο στόχο, βάσει του οποίου πραγματοποιήθηκαν πολλοί αιματηροί αγώνες και κινητοποιήσεις κατά τους αιώνες. Η ανάπτυξη της αρνητικής σημασίας στην έννοια του εθνικισμού είναι μεταγενέστερη, καθώς έρχεται τον ύστερο 19^ο αιώνα με αρχές 20^{ου} που αρχίζει να

χρησιμοποιείται ως ενωτική έννοια των απολυταρχικών καθεστώτων στη προσπάθεια διάδοσης του φασισμού (Gentile, 2007).

Ωστόσο, κατά τον 21^ο αιώνα η σημασία του εθνικισμού άλλαξε. Η έννοια ταυτίζεται με ένα ένδοξο παρελθόν της χώρας, το οποίο ξεχωρίζει τον γηγενή πληθυσμό από τους υπόλοιπους κατοίκους της χώρας. Ουσιαστικά, ο εθνικισμός χρησιμοποιείται σαν μια εθνική ταυτότητα που προάγει την αντίληψη του γηγενή πληθυσμού και ότι είναι ανώτερος των υπολοίπων (Τζούκας, 2016). Ο εθνικισμός, με μια σχετική υπερβολή στα κατορθώματα του παρελθόντος, βρίσκει πολύ συχνά αντίκρισμα στην κοινωνία και επομένως χρησιμοποιείται από όλα τα νεοφασιστικά κόμματα. Η βάση της εργαλειοποίησης του εθνικισμού και της μεταναστευτικής κρίσης είναι να διαστρεβλώσει την άποψη της κοινωνίας και να αναδείξει ως αίτια για την κατάσταση τους μετανάστες (Gentile, 2007).

Στην κεντρική Ευρώπη υπήρξε η μεγαλύτερη ζήτηση για παροχή ασύλου. Στην Γερμανία οι επιπτώσεις τις οικονομικής κρίσης ήταν μικρότερες από ότι στην υπόλοιπη Ευρώπη, κάνοντάς την πόθο έλξης για τον μεταναστευτικό πληθυσμό. Το μεγάλο ποσοστό μεταναστών που αιτούνταν άσυλο, η (έστω και μικρή) αύξηση της ανεργίας και ο πολιτικός κορεσμός των Χριστιανοδημοκρατών (CDU) από κοινού ανεπάρκεια των υπόλοιπων κομμάτων της αντιπολίτευσης έφεραν στην επιφάνεια το ακροδεξιό κόμμα AfD. Αν και το AfD ήδη από τις εκλογές του 1994 έπαιρνε ένα ποσοστό κοντά στο 6% στην Ανατολική Γερμανία, τα δεδομένα του οικονομικού κραχ το έφεραν στα προπύλαια του κοινοβουλίου με 4,7% (απαιτείται τουλάχιστον 5% για είσοδο στο κοινοβούλιο). Έτσι, η AfD πέτυχε το 2014 να συγκεντρώσει 7% στις ευρωεκλογές και 12,5% στις βουλευτικές εκλογές του 2017 (Newsroom, 2022).

Με την ελπίδα να ανακόψει τις ροές, η Γερμανική Κυβέρνηση, αποφάσισε να επαναφέρει δριμύτερους ελέγχους στα σύνορά της με την Πολωνία, την Τσεχική Δημοκρατία και την Ελβετία. Πάρα τους ελέγχους, όμως, ο αριθμός των προσφύγων παραμένει σταθερά υψηλός, δίνοντας όλο και μεγαλύτερη ώθηση στα ακροδεξιά κόμματα της χώρας. Σύμφωνα με τα στοιχεία των δημοσκοπήσεων το αντιμεταναστευτικό κόμμα «Εναλλακτική για τη Γερμανία» ξεπέρασε το κόμμα του Σολτς «Σοσιαλδημοκράτες», καταγράφοντας 22% στην πρόθεση ψήφου, ποσοστό που το εδραιώνει στην δεύτερη θέση, μετά τους κεντροδεξιούς Χριστιανοδημοκράτες. Η αποτυχία του γερμανικού πολιτικού συστήματος στην επίλυση του προσφυγικού, της

οικονομίας, της κοινωνικής πρόνοιας, αλλά και οι πρόσφατοι χειρισμοί στο ζήτημα της Ρωσίας, το οποίο είχε ως συνέπεια υψηλά κόστη διαβίωσης και θέρμανσης στον γερμανικό λαό, οδηγούν το AfD να θεωρείται ότι θα σαρώσει στις εκλογικές αναμετρήσεις. Αυτό θα συμβεί, διότι η υποστήριξη για το κόμμα και τις αντιδραστικές πολιτικές του κατά των αλλοδαπών είναι ιδιαίτερα ισχυρή (Παπαδόπουλος, 2023).

Στο Ηνωμένο βασίλειο, το Brexit έγινε πράξη πριν επτά χρόνια, μετά την υπόσχεση των Ευρωσκεπτιστών, ότι θα «αναλάβουν εκ νέου τον έλεγχο» των συνόρων. Επτά χρόνια μετά η Βρετανία κατέγραψε ρεκόρ μεταναστευτικών ροών τον Νοέμβριο του 2022, καθώς η κυβέρνηση του Ρίσι Σούντακ έχει αποτύχει στην αναστολή των σκαφών που διασχίζουν τη Μάγχι γεμάτα με αιτούντες άσυλο. Ο Βρετανός πρωθυπουργός παρότι τόνισε στο κοινοβούλιο την πρόθεση του να «σταματήσει τα σκάφη» ως κεντρικό ζήτημα για την θητείας του, το μοναδικό αποτέλεσμα των δηλώσεων του ήταν να πυροδοτήσει έναν ακόμα εσωτερικό «πόλεμο» στο ήδη διχασμένο κόμμα του. Παράλληλα η συμφωνία που επιχείρησε ο Σούντακ με τη Ρουάντα, το κεντροαφρικανικό κράτος, ώστε να δέχεται αιτούντες άσυλο που φτάνουν στις βρετανικές ακτές ακυρώθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο του Λονδίνου (Newsroom, 2022)

Η «Εθνική Συσπείρωση» της Ζαν-Μαρί Λεπέν στην Γαλλία είχε καταγράψει ως ρεκόρ του κόμματος το 18% στις εκλογές του 2008. Όταν η Μαρί Λεπέν διαδέχτηκε τον πατέρα της στην ηγεσία του κόμματος το 2011 κέρδισε εκ νέου το ποσοστό του 18% στις προεδρικές εκλογές του 2012 καταλαμβάνοντας την τρίτη θέση (Ψύλος, 2023). Ωστόσο, η αύξηση της μετανάστευσης στην Γαλλία, σε συνδυασμό με την άνοδο του ισλαμικού εξτρεμισμού άλλαξαν δραματικά το πολιτικό σκηνικό αυτής της χώρας. Μια σειρά από ισλαμικές τρομοκρατικές επιθέσεις, όπως ο θάνατος 12 ατόμων στα γραφεία της εφημερίδας Charlie Hebdo στο Παρίσι, επειδή η εφημερίδα είχε δημοσιεύσει σκίτσα του Μωάμεθ που θεωρήθηκαν βλάσφημα, καθόρισαν την άνοδο της Λεπέν. Η «Εθνική Συσπείρωση» μιλώντας για την ανάγκη περιορισμού των προσφυγικών εισροών, την προστασία και την διασφάλιση του γηγενή πληθυσμού έναντι των προσφύγων και την προσπάθειά της για επαναφορά της σπουδαίας Γαλλίας, οδήγησε σε τεράστια συσπείρωση του κόμματος. Στις προεδρικές εκλογές του 2017 η Μαρί Λεπέν δεν πέρασε απλά στον δεύτερο γύρο των εκλογών, αλλά διπλασίασε και το ποσοστό της λαμβάνοντας 34% των ψήφων, ενώ στις εκλογές σε λίγους μήνες είναι πιθανό όχι να χάσει, αλλά να λάβει ακόμα μεγαλύτερο ποσοστό (Παππάς, 2023).

Αντίστοιχα πολιτικά τεχνάσματα φαίνεται να χρησιμοποιεί και το κόμμα «Σουηδών Δημοκρατών» στην Σουηδία. Ο πρόεδρος του κόμματος Άκεσον το 2009 δήλωσε ότι η μετανάστευση αποτελεί «την μεγαλύτερη εξωτερική μας απειλή, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο» και κέρδισε το 5,7% του εκλογικού σώματος κατά της κοινοβουλευτικές εκλογές του 2010, κάνοντας και την είσοδο του για πρώτη φορά στο Σουηδικό κοινοβούλιο (Βασιλοπούλου, 2023). Οι εξαγγελίες του Άκεσον για την καταστροφή των «γνήσιων» Σουηδών και την αλλοίωση της Σουηδικής κουλτούρας από τους ισλαμιστές πρόσφυγες βρήκαν απήχηση στην κοινωνία, προσφέροντάς του 12,9 % των ψήφων του 2014 (Καραγιώργη Ε. , 2022). Η τεράστια μεταναστευτική κρίση του 2015 οδήγησε την Σουηδική κοινωνία σε μια δυσπιστία για τη μετανάστευση. Το κόμμα του Άκεσον προώθησε την πεποίθηση, ότι τα μέσα ενημέρωσης κρύβουν τα δεδομένα ως προς τη μετανάστευση και τις επιπτώσεις της, ενώ υιοθέτησε και ένα είδος σοβινισμού του κράτους πρόνοιας, κάνοντας σύνδεση με την μεταναστευτική κρίση. Συγκεκριμένα το κόμμα των «Σουηδών Δημοκρατών» υποστηρίζει, ότι τα χρήματα για την υποδοχή των μεταναστών αφαιρούνται από το κράτος πρόνοιας, επιβαρύνοντας του Σουηδούς πολίτες. Αυτές οι εξαγγελίες οδήγησαν τον Άκεσον να λάβει 17,5 % στις εκλογές του 2018 και 20,5% στις εκλογές του 2022 αντίστοιχα (Μπερσή, 2022).

Στην Ιταλία, οι πρώτοι μήνες της διακυβέρνησης από την νέο εκλεγμένη Μελόνι προσανατολίστηκαν σε μια πολιτική επιθέσεων κατά των μειονοτήτων. Η κυβέρνηση Μελόνι, ουσιαστικά κατηγόρησε τις μειονότητες για την υπονόμευση του τριπτύχου «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια» και προχώρησε σε τραγικές πρακτικές για τους μετανάστες, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και τους ομοφυλόφιλους (Abbany, 2023). Χαρακτηριστικό είναι, ότι η κυβέρνηση έκανε εκκλήσεις για «γεννήσεις και όχι μετανάστες»! Παράλληλα, η νέο εκλεγμένη Ιταλική βουλή, στοχοποιώντας τους μετανάστες, υπερψήφισε νόμο τον Απρίλιο του 2023, που αναγκάζει όσους κάνουν αίτηση για άσυλο να ζουν υποχρεωτικά σε κρατικά ελεγχόμενα κέντρα μεταναστών για όσο χρονικό διάστημα χρειαστεί για την εξέταση του αιτήματος τους⁴. Αντίστοιχα, η κ. Μελόνι πρωτοστάτησε τον Αύγουστο του 2023 σε συμφωνία της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Τυνησία, με σκοπό να περιορίσει την μετανάστευση από την Τυνησία και ως αντάλλαγμα να λάβουν οικονομική στήριξη (Broder, 2023).

⁴ Η διαδικασία είναι πιθανό να διαρκέσει έως και δύο χρόνια, ειδικά χωρίς πρόσβαση σε νομικούς συμβούλους ή εκμάθηση της ιταλικής γλώσσας

Το κυβερνών κόμμα της Μελόνι, «Αδέλφια της Ιταλίας», δεν φαίνεται να μένει στις πολιτικές εξαγγελίες για την αντιμετώπιση των μεταναστών. Παρότι έκανε την εκλογική της καμπάνια πάνω στην αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος, μετά την άνοδο της στην εξουσία, φαίνεται να θέλει την επάνοδο του εθνικισμού και την «ακύρωση» της αντιφασιστικής κληρονομιάς που άφησε η αντίσταση. Τα «Αδέλφια της Ιταλίας» δεν θέλουν την εργαλειοποίηση του εθνικισμού για την εκλογή τους, αλλά την καθιέρωση του, καθώς το κόμμα προέρχεται από την ήττα των φασιστών προγόνων του έθνους το 1945 (Ανδρεάδης-Συγγελλάκης, 2023). Ως πρωθυπουργός, η κυρία Μελόνι φαίνεται να κλείνει το μάτι στους εκτός δημοκρατικού τόξου οπαδούς της, με δηλώσεις όπως «Το μεταπολεμικό Σύνταγμα της Ιταλίας, συντάχθηκε από τα κόμματα που συμμετείχαν στην Αντίστασης και χρειάζεται άμεση αναθεώρηση». Το κόμμα της Μελόνι επιθυμεί να οδηγηθούν σε ένα σύστημα με άμεσα εκλεγμένο αρχηγό, με ισχυρή εκτελεστική εξουσία χωρίς περιορισμούς, ενώ παράλληλα κάνει προσπάθειες να αποδυναμωθεί η νομοθεσία κατά των βασανιστηρίων (Broder, 2023).

Οι δράσεις της κυβέρνησης Μελόνι είναι αντίστοιχες με αυτές που έκανε το 1922 με τον ερχομό του στην εξουσία ο Μουσολίνι, ο οποίος επιδόθηκε συστηματικά στην αποδόμηση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Όπως η Μελόνι, έτσι και ο Μουσολίνι εισήγαγε στο κοινοβούλιο διατάξεις λογοκρισίας και τροποποίησε το εκλογικό σύστημα, με σκοπό το 1925 να αναλάβει δικτατορικές εξουσίες και να διαλύσει όλα τα άλλα πολιτικά κόμματα. Ταυτόχρονα, χρησιμοποίησε τα πολιτικά μνημεία του Ρωμαίου αυτοκράτορα Αυγούστου και συγκεκριμένα το Μουσολείο και τον Βωμό στην Ρώμη (Traverso, 2013). Με αυτόν το τρόπο ο Μουσολίνι αποπειράθηκε και εν τέλει κατάφερε να τα ενσωματώσει στην πολιτική του προπαγάνδα. Αυτό επετεύχθη με την ανασκαφή και την αναστήλωση των εν λόγω αυγούστειων μνημείων, από κοινού με την ένταξή τους ως σημείον αναφοράς σε ένα σύγχρονο οικοδομικό πλαίσιο (Bosworth, 2006). Η προσπάθεια παραλληλισμού του Μουσολίνι ως συνεχιστή της αυτοκρατορίας του Αυγούστου είναι αντίστοιχη με την προσπάθεια της Μελόνι να φανεί ως ο νέος «αυτοκράτορας» της Ιταλίας και να αναζωπυρώσει την εθνικιστική ταυτότητα και να μιλήσει για την ένδοξη ιστορία της χώρας της (Αρταβάνη, 2022).

Στην Ελλάδα η μεταναστευτική κρίση ήρθε σε περίοδο βαθιάς οικονομικής ύφεσης. Την τελευταία 20ετία φαίνεται ότι οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί ενίσχυσαν σημαντικά την αγροτική παραγωγή στην Ελληνική ύπαιθρο, προσφέροντας σημαντικά

στην ανάπτυξη του ΑΕΠ. Η εργοδοτική τάξη φαίνεται να ευνοήθηκε, καθώς με την οικονομική και μεταναστευτική κρίση επιτεύχθηκε η πτώση του κόστους παραγωγής και η ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας, εξαιτίας των χαμηλότερων αποδοχών του εργατικού δυναμικού τους (Τριανταφυλλίδου, 2015). Ο ανταγωνισμός των Ελλήνων εργαζομένων με τους μετανάστες για τις ίδιες θέσεις εργασίας στα αστικά κέντρα, η άνοδος της φτώχειας και της ανασφάλειας στην κοινωνία, οδήγησαν σε δυσπιστία για την πολιτική της χώρας. Εκμεταλλευόμενοι τις συγκύριες και εξαπολύοντας ευθεία επίθεση για την κατάσταση στα κυβερνώντα κόμματα και τους μετανάστες το ακροδεξιό κόμμα «Λαϊκός Σύνδεσμος - Χρυσή Αυγή» συγκέντρωσε 17 έδρες με 6,28% τον Ιανουάριο του 2015. Στις επαναληπτικές εκλογές εννιά μήνες αργότερα συγκέντρωσε 18 έδρες με 6,99% καθιστώντας το 3 κόμμα στην ελληνική βουλή (Βουλή των Ελλήνων, 2023).

Συνοπτικά, η οικονομική κρίση αποτελεί την ακρογωνιαία λίθο για την κρίση της δημοκρατίας και την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων. Τόσο το οικονομικό κραχ του 1928 όσο και του 2008 οδήγησε στην αρχή της κρίσης για την δημοκρατία και την άνοδο του Μουσολίνι και του Χίτλερ τον 20^ο αιώνα και της Μερόνι και του Αfd τον 21^ο αιώνα. Ωστόσο η οικονομική κρίση είναι η βάση για την δημοκρατική κρίση. Ο εθνικισμός είναι αυτός που οδηγεί στον κλονισμό της δημοκρατίας και την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων (Κωστής, 2015). Η στοχοποίηση των Εβραίων στην Γερμανία, η προσπάθεια αναγέννησης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στην Ιταλία αλλά και η σύγχρονη εργαλειοποίηση της μεταναστευτικής κρίσης είναι το μέσο για την «επιτυχία» των ακροδεξιών κομμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι, ότι και στην υγειονομική κρίση του Covid-19 τα ακροδεξιά κόμματα αναφέρθηκαν στην αδυναμία του πολιτικού συστήματος αλλά και στους ξένους που έφεραν τον ιό. Επιπλέον, παρατηρείται πως σε πολλές χώρες όπως η Σουηδία ή η Ελλάδα, αναπτύχθηκε και η ρητορική και ότι οι μετανάστες «καρπώνονται» τα κονδύλια της Ε.Ε. και επιβαρύνουν το σύστημα υγείας, οδηγώντας σε ελλιπή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη τον γηγενή πληθυσμό (Συμεωνίδης, 2022).

Το μέλλον της Δημοκρατίας

Οι αδυναμίες των δικτατορικών καθεστώτων

Όπως φαίνεται και στις προηγούμενες ενότητες, η επάνοδος της ακροδεξιάς έχει φέρει πληθώρα χωρών στο σύγχρονο κόσμο να μην έχουν δημοκρατικό πολίτευμα. Σε χώρες της Ασιατικής και Αφρικανικής ηπείρου παρατηρούνται δεκάδες χώρες με δικτατορικά καθεστώτα. Παρότι, στις αρχές της δεκαετίας του 2010 παρατηρήθηκαν έντονες εξέγερσης και ένας απελευθερωτικός αναβρασμός στις χώρες της Μέσης Ανατολής, η επανάσταση καταστάληκε άμεσα,. Συγκεκριμένα χιλιάδες πολίτες από τις αραβικές χώρες της Εγγύς και Μέσης Ανατολής ξεκίνησαν κινητοποιήσεις, καταδικάζοντας την δικτατορία και θέλοντας να εγκαθιδρύσουν δημοκρατικό καθεστώς στην χώρα τους. Σε μερικές περιπτώσεις τα κινήματα αυτά απέδωσαν κάποιους στοιχειώδεις καρπούς, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις κατέστη αδύνατο να εναντιωθούν με το δικτατορικό καθεστώς. Αντίστοιχες κινητοποιήσεις παρατηρήθηκαν και στην Λατινική Αμερική, την Αφρική και την Ανατολική Ασία. Μολονότι οι δράσεις αυτές δεν καρποφόρησαν στο σύνολο τους, κατέστησαν σαφές, ότι ανεξάρτητα από την μουσουλμανική θρησκεία, την αραβική κουλτούρα και τις εκάστοτε ιδιομορφίες του, ο άνθρωπος είναι ένα λογικό ον το οποίο επιζητά την ελευθερία (Todorov, 2013).

Οι επαναστατικές δράσεις που πραγματοποιήθηκαν ανά τον κόσμο και κυρίως στις παραδοσιακά αυταρχικές χώρες της Ασιατικής ηπείρου, αποτέλεσαν τομή στην ρητορεία για το δημοκρατικό πολίτευμα. Ο Αττάλογλου αρθρογραφώντας για την δημοκρατία, υποστηρίζει, ότι η επανάσταση στην Ασιατική ήπειρο επιβεβαιώνει την θέση του, ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικό ον και αδυνατεί να υπάρξει σε δικτατορικά καθεστώτα. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι οι άνθρωποι μόνο στο φιλελεύθερο δημοκρατικό πολίτευμα καταφέρνουν να λάβουν αποφάσεις για την ζωή τους, βελτιώνονται και παράγουν πλούτο βάση της γνώσης και των ταλέντων τους. Συνακόλουθα, υποστηρίζει, η δημοκρατία προκύπτει εκ των πραγμάτων, ως το πλείστον πολιτικό σύστημα (Αττάλογλου, 2022). Συνεχίζοντας το επιχείρημά του, ο Αττάλογλου αναφέρει ότι ο λόγος που τα δικτατορικά καθεστώτα στο τέλος αποτυγχάνουν είναι διότι αδυνατούν να «ελέγξουν» τους πολίτες για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η αιτία της αδυναμίας αυτής, υποστηρίζεται από τον Αττάλογλου ότι είναι η αφαίρεση της ελευθερίας και της λογικής από τους πολίτες (Αττάλογλου, 2022).

Η Μποζανίνου, αρθρογραφώντας στο «Βήμα» προσθέτει ένα ακόμα επιχείρημα στους λόγους που η δημοκρατία θα συνεχίζει να υπερτερεί έναντι των δικτατορικών καθεστώτων. Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα (1941) στον παγκόσμιο χάρτη υπήρχαν μόλις 11 Δημοκρατικά κράτη. Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα ο δημοκρατικός χάρτης αυξήθηκε στα κατά 109 χώρες (63% επί του συνόλου των αναγνωρισμένων χωρών). Σύμφωνα με την Μποζανίνου, η παγκοσμιοποίηση και ο εκμηδενισμός της πληροφορίας, από κοινού με την ανάπτυξη και την καθιέρωσή της δημοκρατίας στο 63% του κόσμου λειτουργεί αποτρεπτικά στην απόπειρα πραξικοπημάτων, διότι οι πολίτες έχουν, είτε ζήσει, είτε ενημερωθεί για τα οφέλη της δημοκρατίας. Ειδικά στις χώρες της Ε.Ε. όπου διατηρούσε επί δεκαετίες ένα υποδειγματικό επίπεδο δημοκρατίας και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επιπλέον, αναφέρει ότι είναι πιθανό να ανέλθουν ακροδεξιά κόμματα που παρουσιάζουν τα προβλήματα που σχετίζονται με τη μεταχείριση των μεταναστών, την καταπάτηση της ελευθερίας του Τύπου και την αποσάθρωση του κράτους πρόνοιας, όμως ακόμα και οι υποστηρικτές των ακροδεξιών κομμάτων αποζητούν μια συντηρητική και δομημένη δημοκρατία και όχι μια δικτατορία. Τέλος, η Μποζανίνου παραθέτει την έκθεση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ το 2000 που αναφέρει ότι «ύστερα από τα αποτυχημένα πειράματα με αυταρχικές και ολοκληρωτικές μορφές διακυβέρνησης, φαίνεται ότι σήμερα, επιτέλους, η δημοκρατία έχει θριαμβεύσει» (Μποζανίνου, 2023)

Ο Todorov, υποστηρίζει ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα των δικτατορικών και φασιστικών καθεστώτων είναι η αδυναμία στην παραγωγή πλούτου τον 21^ο αιώνα και επομένως αυτή είναι η βασική αίτια για την σχεδόν εξάλειψη τους στην Ευρώπη, την Λατινική Αμερική και εν συνέχεια στον παγκόσμιο χάρτη. Ακόμα και στις αραβικές χώρες της Μέσης Ανατολής όπου διαχειρίζονται το μεγαλύτερο ποσοστό ορυκτών καυσίμων και ιστορικά διοικούνται από συγκεκριμένες οικογένειες, φαίνεται να παραχωρούν κάποια στοιχειώδη δικαιώματα ώστε να διαχειριστούν τις εξεγέρσεις χωρίς να τις καταπνίξουν στο αίμα, όπως πράττανε παλαιότερα. Ο λόγος αυτής της αλλαγής, σύμφωνα με τον Todorov, είναι οι οικονομικές συνέπειες μέσω εμπορικών και οικονομικών αποκλεισμών από την Ευρωπαϊκή Ένωση (όπως στην Ρωσία), είτε και μέσω τουριστικών εμπάργκο για τα κράτη της Μέσης Ανατολής (Todorov, 2013).

Σύμφωνα με τον Γεωργίου, ένας ακόμα παράγοντας που καθιστά αδύναμη την ύπαρξη αυταρχικών καθεστώτων είναι ότι σε βάθος χρόνου ο αυταρχικός ηγέτης αρχίζει και απομυθοποιείται, καθώς η καθημερινή διοίκηση ξεκινάει να τον εκθέτει.

Αναπόφευκτα οδηγείται σε λάθος χειρισμούς, που δύσκολα παραδέχεται, ενώ καταλήγει να υποπτεύεται, ότι τον υπονομεύουν ακόμα και οι δικοί του άνθρωποι. Κατά συνέπεια χάνει την αίσθηση του μέτρου, διότι το ίδιο το σύστημα εξουσίας που έχει δημιουργήσει δεν έχει τις δυνατότητες να του φέρει αντίλογο. Σταδιακά απομακρύνει τους ταλαντούχους ανθρώπους από τα καίρια πόστα του διοικητικού του μηχανισμού και διορίζει άτομα με μοναδικό κριτήριο την τυφλή υπακοή. Παραδείγματα που αναδεικνύουν την εν λόγω αδυναμία στα αυταρχικά καθεστώτα είναι οι εσωτερικές εξεγέρσεις / πραξικοπήματα που αποπειράθηκαν να γίνουν στην Τουρκία και την Ρωσία αλλά και το ιστορικό παράδειγμα υπάρχει στην Ελλάδα το 1974 με την αντικατάσταση του Παπαδόπουλου από τον Ιωαννίδη μέσα από την διοικητική του ομάδα (Γεωργίου, 2017).

Συμπερασματικά, διαφαίνεται ότι σε αντίθεση με τον 20^ο αιώνα, η κατάλυση της Δημοκρατίας είναι πιο σύνθετη. Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή της ενότητας, η δημοκρατία εμπεριέχει την ελευθερία, την αλληλεγγύη και το αίσθημα δικαίου που διέπουν την ανθρώπινη ύπαρξη και εκφράζονται μέσα στην κοινωνία (Αττάλογλου, 2022). Σε δεύτερο επίπεδο, η εξάπλωση και η καθιέρωση της δημοκρατίας από κοινού με την καθιέρωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της παγκοσμιοποίησής της αγοράς και της ενημέρωσης κάνουν τους πολίτες αρνητικούς προς την εναλλαγή σε άλλο πολίτευμα (Μποζανίνου, 2023). Τέλος, η αλλαγή του δημοκρατικού καθεστώτος αποφέρει μείωση στην παραγωγική δράση του κράτους, λιγότερα έσοδα και επενδύσεις, ενώ το δικτατορικά καθεστώτα που υπάρχουνε τον 21^ο αιώνα επωμίζονται και μεγάλους οικονομικούς αποκλεισμούς, οι οποίοι ενδυναμώνουν το εσωτερικό αίσθημα απελευθέρωσης (Todorov, 2013). Όλοι αυτοί οι παράγοντες μαζί με την παγκόσμια άνοδο των κοινωνικών κινημάτων σε όλες τις χώρες του κόσμου δικαιολογούν την πεποίθησή τους, ότι η δημοκρατία του 21^{ου} αιώνα δεν χρειάζεται να φοβάται από πιθανά πραξικοπήματα όπως γινόταν τον 20^ο αιώνα.

Στον αντίποδα αυτής της προσέγγισης, υπάρχει μια εξίσου ισχυρή βιβλιογραφία, η οποία εστιάζει στο γεγονός, ότι δημοκρατία νοσεί από την ίδια της την ύπαρξη, καθώς οι ίδιοι οι μηχανισμοί που επιτρέπουν την κατοχύρωση της ελευθέριας μετατρέπονται στους μηχανισμούς που οδηγούν στην τυραννία και την χειραγώγηση των μαζών. Η Κίνα απέδειξε ότι είναι λανθασμένη η πεποίθηση ότι η οικονομική ευημερία συνάδει αποκλειστικά με την δημοκρατία. Παρότι μεγάλο πλήθος των κατοίκων της Κίνας βλέπουν το βιοτικό τους επίπεδο να διπλασιάζεται κάθε δεκαετία

εδώ και τρεις δεκαετίες, υποστηρίζουν ότι το αυταρχικό και διεφθαρμένο σύστημά τους είναι «πιο αποτελεσματικό από τη δημοκρατία» και λιγότερο επιρρεπές στα αδιέξοδα. Πολλές κατ' όνομα Δημοκρατίες έχουν ολισθήσει ήδη στον αυταρχισμό και διατηρούν μια δημοκρατική επίφαση διοργανώνοντας εκλογές. Κλασικά παράδειγμα είναι η Τουρκία του Ερντογάν και η Ρωσία του Πούτιν όπου σύμφωνα με το Pew Research Center το 80% του πληθυσμού της Ρωσίας θεωρεί σημαντικότερη την «ισχυρή οικονομία» από τη «δημοκρατία» (Wike, et al., 2020). Σύμφωνα με το «Economist», οι χώρες εκτός της Δύσης έχουν δημοκρατία μέχρι να κατάρρευση και οι χώρες της δύσης συνδέουν την δημοκρατία υπερβολικά συχνά με το χρέος και τη δυσλειτουργικότητα. Επομένως, το να «δηλώνεται» το πολίτευμα ως δημοκρατία παραμένει προτιμότερο και πιο εύκολα ανεκτό από την κοινωνία, ακόμα και όταν τα μέσα για την ευημερία της κοινωνίας (οικονομία, κράτος και δίκαιο) βρίσκονται στα χέρια ολίγων και τα διαχειρίζονται ως προς μια κατεύθυνση απανθρωποποίησης και κρυφής επιβολής του αυταρχισμού (Todorov, 2013).

Οι «εχθροί» της δημοκρατίας

Ανεξάρτητα από το αμφιλεγόμενο βιβλιογραφικά ζήτημα για το αν υπάρχει περίπτωση για την κατάλυση της δημοκρατίας, ένα σοβαρό ζήτημα που πρέπει να τεθεί για την αντιμετώπιση της ακροδεξιάς αναγέννησης είναι το ερώτημα: Τι πήγε στραβά με τη δημοκρατία; Σύμφωνα με τον Todorov και την ανάλυση στο «Economist», οι δύο κυριότεροι εχθροί για την δημοκρατία ήταν η οικονομική κρίση που εκδηλώθηκε την περίοδο 2007-8 και η άνοδος της Κίνας. Οι δυο αυτοί παράγοντες οδήγησαν στην απογοήτευση των πολιτών από τη λειτουργία του πολιτικού τους συστήματος. Βασική παράμετρος για την δυσανεμία αυτή είναι, ότι οι δημοκρατικές κυβερνήσεις διέσωσαν τους τραπεζίτες με χρήματα των φορολογουμένων και παρακολουθούσαν αμέτοχες τα μεγαλοστελέχη να απονέμουν τεράστια μπόνους στον εαυτό τους. Αντίθετα μια πιο ανελεύθερη χώρα όπως η Κίνα συνέχιζε να εξελίσσεται και οι πολίτες της είδαν το βιοτικό τους επίπεδο να διπλασιάζεται μέσα στη δεκαετία (Todorov, 2013).

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Πολιτικών Επιστημών (Sciences Po) στο Παρίσι, Badie Bertrand, συμφωνεί στο ότι η οικονομία αποτελεί έναν από τους βασικούς εχθρούς της δημοκρατίας, όμως εστιάζει σε μια διαφορετική ανάλυση. Συγκεκριμένα ο Bertrand θεωρεί ότι ένας από τους εχθρούς της δημοκρατίας είναι η παγκοσμιοποίηση καθώς πλέον οι οικονομικές αποφάσεις λαμβάνονται κεντρικά από

το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Παγκόσμια Τράπεζα και την τρόικα και όχι από τα δημοκρατικά δίκτυα λήψης αποφάσεων της εκάστοτε χώρας. Αυτό οδηγεί τον κόσμο να υποψιάζεται τους πολιτικούς ως «πίονια» στην υπηρεσία των διεθνών θεσμών και όχι του λαού, με αποτέλεσμα να ανοίγει τον δρόμο στον λαϊκισμό και στις βίαιες αντιδράσεις (Bertrand, 1995). Παράλληλα ο Bertrand θεωρεί ότι υπάρχουν άλλοι δυο βασικοί «εχθροί» της δημοκρατίας. Ως πρώτο θέτει την προβληματική λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών σε ευρωπαϊκό και τοπικό επίπεδο, καθώς οι πολιτικές και οι αντιλήψεις της ευρωπαϊκής ένωσης φαίνεται να ανατρέπουν την θέληση του λαού. Ως παράδειγμα για την αιτιολόγηση του εν λόγω επιχειρήματος, ο Bertrand αναφέρει την αντικατάσταση των εκλεγμένων από το λαό Παπανδρέου και Μπερλουσκόνι από τον Παπαδήμο και τον Μόντι αντίστοιχα, οι οποίοι προήλθαν από τον χρηματοπιστωτικό τομέα κατ' επιταγή της ευρωπαϊκής ένωσης και του ΔΝΤ εν μέσω δημοκρατικού καθεστώτος, αλλά χωρίς εκλογές. Τέλος, ο σημαντικότερος εχθρός της δημοκρατίας, σύμφωνα Bertrand είναι η κρίση της πολιτικής εκπροσώπησης, ότι δηλαδή η εμπιστοσύνη των λαών προς τα πολιτικά κόμματα και την πολιτική τάξη εν γένει (Bertrand, 2015).

Όπως γίνεται αντιληπτό, η ίδια της η φύση της δημοκρατίας μπορεί να στραφεί πολλές φορές ενάντια της. Άλλωστε, η βασικότερη προϋπόθεση της δημοκρατίας είναι οι εκλογές. Οι εκλογές αποτελούν την συνθήκη κατά την οποία ο λαός αποφασίζει τους εκπροσώπους της, αλλά εν τέλει δεν είναι ικανή για τη δημοκρατική λειτουργία της κοινωνίας (Καστοριάδης, 1999). Άλλωστε, όπως έγραφε ο Jean-Jacques Rousseau πριν δυο αιώνες στο Κοινωνικό Συμβόλαιο, «οι Άγγλοι είναι πεπεισμένοι ότι είναι ελεύθεροι, αλλά στην πραγματικότητα είναι ελεύθεροι μια μόνο μέρα κάθε πέντε χρόνια (Rousseau, 1986)». Ωστόσο, όπως εύλογα αναφέρει ο Καστοριάδης, οι Άγγλοι δεν ήταν ελεύθεροι ούτε καν αυτή τη μια μέρα, καθώς οι εκπρόσωποι επιλέγονται από την κορυφή του κομματικού μηχανισμού, με συγκεκριμένη πολιτική ατζέντα και ο λαός απλά επιλέγει «μεταξύ ενός μελαχρινού και ενός ξανθού βουλευτή» (Καστοριάδης, 1999).

Στον αντίποδα, ο Ντανιέλ Μπουά, διευθυντής Ερευνών στο Κέντρο Πολιτικών Ερευνών (CEVIPOF) στο Παρίσι αναφέρει ότι το 87% των Γάλλων θεωρεί ότι οι πολιτικοί δεν συμμερίζονται τις επιθυμίες του λαού και το 69% πιστεύει ότι η δημοκρατία δεν λειτουργεί όπως θα έπρεπε στην Γαλλία. Όμως το 83% συμφωνεί ότι η δημοκρατία παρότι παρουσιάζει προβλήματα, είναι καλύτερη από οποιαδήποτε άλλη

μορφή διακυβέρνησης (Μποζανίνου, 2014). Κατά συνέπεια, μπορεί η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς να έχει μειωθεί αλλά αυτό δεν συνεπάγεται την πτώση της δημοκρατίας γενικότερα. Αντίθετα, ο Μπούα υποστηρίζει ότι ο λαός επιθυμεί μια πιο δυνατή και αποφασιστική δημοκρατία, καθώς οι πολιτικές που εφαρμόζονται είναι ανίκανες να μας βγάλουν από την κρίση και από δυσαρέσκεια στρέφονται προς τα άκρα. Ο κόσμος ψηφίζει ακροδεξιούς επειδή δεν βρίσκονταν ποτέ στην εξουσία επομένως δεν έχουν «λερώσει τα χέρια τους», όμως, παρότι τα κόμματα κινούνται στο όριο της δημοκρατίας, οι ψηφοφόροι τους δεν επιθυμούν να καταλύσουν τη δημοκρατία.

Ο Stanley αναφέρει στο βιβλίο του ότι «οι φασίστες πολιτικοί κερδίζουν και εδραιώνουν την εξουσία στα δημοκρατικά κράτη, αποδίδοντας ένα φασιστικό κράτος με απόλυτο ηγέτη». Για να οδηγηθεί σε αυτό το συμπέρασμα, ο Stanley χρησιμοποιεί πληθώρα από παραδείγματα στο βιβλίο του, τα οποία κυμαίνονται από τη ναζιστική Γερμανία έως και τις σύγχρονες Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Stanley, χρησιμοποιώντας μια λειτουργιστική ανάλυση των ιστορικών γεγονότων και μέσω αυτής εξηγεί την έκκληση της φασιστικής ιδεολογίας σε περιόδους κοινωνικοοικονομικής μετάβασης ή ακραίας ανισότητας. Ο Stanley είναι πεπεισμένος ότι η αίτια για την άνοδο της φασιστικής πολιτικής οικοδομείται στην εκμετάλλευση των φιλελεύθερων δημοκρατικών αξιών, όπως η ελευθερία του λόγου για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος φόβου και φανατισμού (Stanley, 2018)

Ο Στιβ Λεβίτσκι και ο Ντάνιελ Ζίμπλατ στο έργο τους «Πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες» αναγράφουν ότι το παράδοξο στην περίπτωση της δημοκρατίας είναι ότι ο αυταρχισμός έρχεται μέσω του εκλογικού δρόμου. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι όσοι επιδιώκουν την κατάλυση της δημοκρατίας χρησιμοποιούν συχνά τους ίδιους τους δημοκρατικούς θεσμούς, ώστε σταδιακά και νομιμοφανώς, να επιτύχουν τον σκοπό τους. Ο εκλογικός δρόμος προς την κατάλυση της δημοκρατίας είναι πιο ύπουλος διότι έχουν την έγκριση των εκλεγμένων νομοθετικών σωμάτων και κατά συνέπεια γίνονται αποδεκτοί από την νομοθετική εξουσία. Επιπλέον, συχνά εμφανίζονται ως μια προσπάθεια για την καλύτερη, αμεσότερη και πιο αποτελεσματική δημοκρατία. Το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι ότι η φυσιολογία της δημοκρατίας, είναι τέτοια που για πολλούς η διάβρωσή της δεν γίνεται καν αντιληπτή (Levitsky & Ziblatt, 2018).

Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η στάση του Αμερικάνου πρώην προέδρου Donald Trump στην απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου του Κολοράντο στις 19 Δεκεμβρίου 2023, κατά την οποία διατάσσεται η απόσυρση του ονόματος του από τα ψηφοδέλτια της εσωκομματικής διαδικασίας. Το δικαστήριο προχώρησε σε μια πρωτοφανή απόφαση, κάνοντας τον ο Donald Trump τον πρώτο Αμερικάνο πολιτικό που του στερείται το δικαίωμα του εκλέγεσθε. Το δικαστήριο θεώρησε ότι διέπραξε «ανταρσία» την 6η Ιανουαρίου 2021, όταν οι υποστηρικτές του διέπραξαν επίθεση στο Καπιτώλιο μετά την ήττα στις προεδρικές εκλογές (Goudsward & Queen, 2023).

Ο πρώην πρόεδρος της Αμερικής, ως απάντηση στην απόφαση του δικαστηρίου, κατέφυγε στις δημοκρατικές αρχές. Καταρχάς, κατήγγειλε ως «αντιδημοκρατική» την απόφαση τονίζοντας ότι επίκειται προσφυγή στο ανώτατο ομοσπονδιακό δικαστήριο. Εν συνεχεία, ο συνήγορος του Ρεπουμπλικανικού κόμματος επιχειρηματολόγησε στο ανώτατο δικαστήριο του Κολοράντο, αναφέροντας ότι τα γεγονότα στο Καπιτώλιο δεν ήταν αρκετά σοβαρά ώστε να θεωρηθούν ανταρσία ή στάση. Επιπλέον, τόνισε ότι η ομιλία τού πρώην προέδρου ενώπιον υποστηρικτών του στην Ουάσιγκτον, λίγο πριν πραγματοποιηθεί η επίθεση, εναπόκειται στο δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου, που είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο. Τέλος, εάν η δικαστική διαμάχη φτάσει πράγματι στο ομοσπονδιακό ανώτατο δικαστήριο, οι συντηρητικοί δικαστές έχουν αποφασιστική πλειοψηφία (με 6 έναντι 3) σε αυτό. Χαρακτηριστικό είναι ότι τα τρία μέλη του δικαστηρίου είχαν διοριστεί από τον ίδιο τον Trump (Newsroom, 2023).

Ψηφιακά μέσα και υποβάθμιση της Δημοκρατίας

Ένας σύγχρονος «εχθρός» για την δημοκρατία φαίνεται να είναι η τεχνοκρατία και την εξελικτική πορεία της τεχνολογίας στην πολιτική ζωή, καθώς οδηγεί στην αδρανοποίηση του ανθρώπου από τα κοινά και την μηχανοποίηση των δημοκρατικών λειτουργιών. Εκ πρώτης, η τεχνολογία επιτρέπει την είσοδο όλο και μεγαλύτερου πληθυσμού στα κοινά. Συγκεκριμένα στον 21ο αιώνα άνθρωποι με κινητικά προβλήματα, εργαζόμενοι μακριά από τα αστικά κέντρα, ακόμα και άτομα που έχουν μεταναστεύσει, έχουν τη δυνατότητα μέσω του Internet να ενημερώνονται, να παρακολουθούν αλλά και να ψηφίζουν τους υποψήφιους της αρεσκείας τους απομακρυσμένα (Dasandi, 2021). Όμως, οι πρακτικές αυτές φαίνεται να επιβεβαιώνουν όλο και περισσότερο την θεωρία του Γκάντι και του Βέμπερ για την

μηχανοποίηση της δημοκρατίας και την αδρανοποίηση του πολιτικού δράντα (Heywood, 2014)

Συγκεκριμένα, ο Γκάντι είχε αναφέρει ότι ο 21ος αιώνας θα στιγματιστεί από την άνοδο των μηχανών. Συγκεκριμένα, είχε εύστοχα προβλέψει ότι οι άνθρωποι δεν θα χρειάζεται να περπατάνε για να πάνε να πάρουν φαγητό, καθώς αυτό θα γίνεται με το πάτημα ενός κουμπιού. Πράγματι από τις αρχές της δεκαετίας του 2010 αυτό γίνεται πράξη με την ύπαρξη εφαρμογών που σου επιτρέπουν να παραγγείλεις έτοιμο φαγητό ή ακόμα και τα ψώνια του Super Market. Ο Γκάντι, ήταν ο πρώτος που είχε αναφερθεί στην επικινδυνότητα μιας τέτοιας τεχνολογίας στην πολιτική ζωή ενός τόπου (Runciman, 2019). Ο Μαξ Βέμπερ, όντας μεταγενέστερος του Γκάντι, εξέλιξε αυτή την θεωρία αναγράφοντας την αδυναμία των σύγχρονων κοινωνιών να σταματήσουν την «μηχανή αυτή» και την μεγαλύτερη επίπτωση της στον άνθρωπο, που δεν είναι άλλη από την αδρανοποίηση και την αδιαφορία του προς το περιβάλλον που δραστηριοποιείται (Runciman, 2019).

Πράγματι, η άνοδος της τεχνολογίας οδήγησε στον εκμηδενισμό των αποστάσεων και στην αύξηση των παραγωγικών μονάδων, ωστόσο στην πολιτική ζωή αποτέλεσε αρνητικό σταθμό αναφοράς. Παρότι η άνοδος της τεχνολογίας αποσκοπούσε στην αύξηση της ροής πληροφοριών και την καθημερινή αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτών και κυβερνήσεων, η τεχνολογία τελικά χρησιμοποιείται στον 21^ο αιώνα με τον ακριβώς αντίθετο σκοπό, την έμμεση και άμεση υπονόμευση των δημοκρατικών διαδικασιών (Runciman, 2019). Άμεσα, πατώντας πάνω στις βάσεις της δημοκρατίας και στο θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθέριας του λόγου, τα ακροδεξιά κόμματα προωθούν μέσω των social media λαϊκίστικα μηνύματα και fake news για να ασκήσουν επιρροή σε πιθανούς ψηφοφόρους (Stanley, 2018).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δράση της Cambridge Analytica κατά τις προεκλογικές μάχες του Donald Trump και της καμπάνιας (Leave) της Βρετανίας για την αποχώρηση (Brexit) από την ευρωπαϊκή ένωση. Όπως έχει αποδειχθεί η εν λόγω εταιρία συνέλεξε μεγάλο όγκο δεδομένων για τους ψηφοφόρους από τα social media (Facebook). Αφού μελέτησε τα δεδομένα και δημιούργησε τα ψυχολογικά τους προφίλ, τους απέστειλε προσωποποιημένα μηνύματα με σκοπό να τους επηρεάσει στην εκλογική αναμέτρηση. Το αποτέλεσμα της εν λόγω τακτικής είναι η 100% επιτυχία της Cambridge Analytica σε όποια προεκλογική «μάχη» έχει αναλάβει. Σημαντικό σημείο

αναφοράς για την επιρροή που άσκησε είναι ότι δεν συμμετείχε την εκλογική αναμέτρηση Trump – Biden, στην οποία ο Trump ηττήθηκε (Dasandi, 2021). Αντίστοιχο πρόβλημα της τεχνολογίας κατά την προεκλογική διαδικασία είναι η παραβίαση των προσωπικών δεδομένων (Hacking). Κατά την εκλογική αναμέτρηση της Hillary Clinton με τον Donald Trump η υποψήφια των Δημοκρατικών έπεσε θύμα hacking με την δημοσιοποίηση συνομιλιών και προγραμμάτων της. Το ίδιο συνέβη και το 2017 στην εκλογική αναμέτρηση της Γαλλίας, όπου ο μετέπειτα πρόεδρος της Γαλλίας Emmanuel Jean-Michel Frédéric Macron είδε ένα 24ωρο πριν της εκλογές να παραβιάζουν τον υπολογιστή του και να προσπαθούν να δημοσιοποιήσουν αρχεία εναντίον του (Dasandi, 2021). Ο σκοπός αμφότερων των επιθέσεων ήταν η προβολή προσωπικών τους δεδομένων με σκοπό την αλλοίωση των εκλογικών αποτελεσμάτων και την χειραγωγή του εκλογικού σώματος. Οι τακτικές αυτές, αν και συχνά παρουσιάζονται ως θετικές, διότι φανερώνουν δεδομένα που θα πρέπει να γνωρίζει το εκλογικό σώμα πριν πάει στις κάλπες, στην ουσία αποτελούν παραβίαση των προσωπικών δεδομένων και τεχνολογική παρέμβαση στο δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθε (Stanley, 2018).

Εκτός των επιθέσεων που λαμβάνουν χώρα εντός και εκτός του internet παρατηρούμε ότι και μέσα, όπως το YouTube και το Facebook έχουν έντονες κινητοποιήσεις των ακροδεξιών κομμάτων και τον οπαδών τους, οι οποίοι προσπαθούν να περάσουν την δική τους αφήγηση για το τι είναι τέχνη, ποια είναι η πραγματικότητα αλλά και το τι είναι το ωραίο. Για παράδειγμα, στο YouTube είχαν αναρτηθεί αρκετά βίντεο από ακροδεξιές οργανώσεις των ΗΠΑ, που διέδιδαν θεωρίες συνωμοσίας για τις ένοπλες επιθέσεις στα σχολεία. Συγκεκριμένα, οι εν λόγω χρήστες, υποστήριζαν ότι οι επιθέσεις στα σχολεία των ΗΠΑ δεν είχαν λάβει χώρα ποτέ και αποτελούσαν προβοκάτσια ώστε να πιέσουν την κοινή γνώμη ενάντια στο δικαίωμα της οπλοκατοχής. Η ασυδοσία στα Μέσα κοινωνικής δικτύωσης (YouTube, FB, Twitter, 4chan) άρχισε να περιορίζεται με την άνοδο του Black Lives Matter⁵ και την κρίση που αναδύθηκε από την πανδημία της Covid-19, με το κλείσιμο ακροδεξιών λογαριασμών

⁵ Το Black Lives Matter (BLM) αποτελεί ένα διεθνές ακτιβιστικό κίνημα με αφετηρία τις ΗΠΑ που προέρχεται από την αφροαμερικανική κοινότητα. Σκοπός του είναι η εναντίωση στη βία και τον συστημικό ρατσισμό προς τους έγχρωμους. Το BLM διεξάγει διαμαρτυρίες για τις δολοφονίες μαύρων από αστυνομικούς αλλά και ζητήματα όπως η διαμόρφωση εικόνας με βάση τα φυλετικά χαρακτηριστικά, και η φυλετική ανισότητα στο αμερικανικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (Friedersdorf, 2017)

εξαιτίας της διασποράς ψευδών ειδήσεων, κηρυγμάτων μίσους και θεωριών συνωμοσίας (Fielitz & Thurston, 2018)

Εκτός από τις άμεσες παρεμβολές της τεχνολογίας υπάρχουν και οι έμμεσες. Πληθώρα ερευνών αποδεικνύουν ότι η αποχή στις εκλογικές αναμετρήσεις των τελευταίων πέντε ετών έχουν ξεπεράσει κάθε προηγούμενο. Παρότι η αποχή πάντα αποτελεί και πολιτικό μήνυμα προς το σύστημα και τους εκλογείς, η αποχή τα τελευταία χρόνια ερμηνεύεται ως αδιαφορία και απομάκρυνση των πολιτών. Μια από τις αιτίες του φαινομένου είναι και η τεράστια ανάπτυξη της τηλεργασίας. Σύμφωνα με τον Κουζή, η τηλεργασία οδηγεί στην αποκοινωνικοποίηση του εργαζομένου και την σταδιακή αδιαφορία του προς τα κοινά, αφού σταματάει να δραστηριοποιείται εκτός του σπιτιού του. Επιπλέον διαδικασίες όπως η ηλεκτρονική ψηφοφορία στα εργασιακά ζητήματα, όπως η ψηφοφορία για το δικαίωμα στην αργία, αποσκοπεί στην υποβάθμιση των δημοκρατικών διαδικασιών, την διαβούλευση, τον διάλογο, την τριβή των πολιτών και κατά συνέπεια οδηγεί στην αδρανοποίησή τους (Κουζής, 2022).

Ενδεχομένως, η χρήση της τεχνολογίας από την ελίτ, η οποία έχει τα μέσα και τον τρόπο να καθοδηγήσει την δράση της, να είναι ένας από τους βασικότερους λόγους για την ευρεία αδιαφορία των νέων πολιτών. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Έρευνα Αξιών, οι νέοι ηλικίας 18-30 εμφανίζονται ιδιαίτερα δυσαρεστημένοι με την δημοκρατία. Φαίνεται να θεωρούν υπερτιμημένη την ελευθερία του λόγου, καθώς ο καθένας εκφράζει γνώμες χωρίς φίλτρα στα social media. Είναι λιγότερο πρόθυμοι να εναντιωθούν σε στρατιωτικά πραξικοπήματα και λιγότερο υπέρ της άποψης ότι τα πολιτικά δικαιώματα αποτελούν θεμελιώδη δικαιώματα της δημοκρατίας. Τέλος, η μελέτη αναδεικνύει ότι οι νέοι ξοδεύουν περισσότερο χρόνο στα social media και λιγότερο για την καθημερινή τους ενημέρωση καθώς θεωρούν ότι το σύστημα ελέγχει την ενημέρωση τους και ότι είναι απίθανο να αλλάξουν κάτι με την ψήφο τους, σε αντίθεση με τις προηγούμενες γενιές (Runciman, 2019).

Η αντίδραση της δημοκρατίας

Η αντίδραση της δημοκρατίας μπορεί να γίνει μέσω δυο διαφορετικών μορφών. Από την μία υπάρχουν οι «μαχητικές» δημοκρατίες που επιβάλλουν εξαιρετικούς περιορισμούς των πολιτικών δικαιωμάτων με βάση αόριστα καθορισμένες αξίες για την προστασία της δημοκρατίας και από την άλλη οι «διαδικαστικές» δημοκρατίες που κινητοποιούν μόνο τον κανονικό νόμο ενάντια στην απειλή ή την απόδειξη άμεσης

σωματικής βλάβης. Η ιδεολογική βάση στις δύο προσεγγίσεις είναι θεμελιωδώς διαφορετική, καθώς η πρώτη θέλει να διασφαλίσει την προστασία της μορφής διακυβέρνησης, ενώ η δεύτερη παραμένει αγνωστικιστική ως προς τα πολιτικά και ιδεολογικά κίνητρα. Αυτή λογική διαχωρίζει τα δύο μοντέλα, ανεξάρτητα από το αν είναι ενσωματωμένα σε συνταγματικούς ή άλλους τύπους δικαίου.

Οι διαδικαστικές δημοκρατίες φαίνεται ότι περιόδους με γενικότερη δυσαρέσκεια και η απαξίωση για την πολιτική, οδηγεί την κοινωνία στο να «παίρνει τα πράγματα στα χέρια της», όπως δείχνουν τα κοινωνικά δίκτυα, οι επιτροπές γειτονιάς και άλλες παρόμοιες δομές. Σε αυτό καθοριστικό ρόλο έχουν τα μέσα κοινωνικά μέσα δικτύωσης, καθώς το Internet δίνει τη δυνατότητα για οριζόντια επικοινωνία των ανθρώπων, οδηγώντας σε έναν σημαντικό μετασχηματισμό της μιντιακής άκρα δεξιάς που θέτει σημαντικές προκλήσεις για το μέλλον. Η «μαχητική» λύση από την άλλη, όπως το παράδειγμα του «αποκλεισμού» από τις πλατφόρμες δεν βοηθάει στην επίλυση του προβλήματος, καθώς οδηγεί στην δημιουργία πλατφόρμων, όπως το Bitchute που φαίνεται να συγκεντρώνουν σημαντικό αριθμό χρηστών. Οι εν λόγω πλατφόρμες, βασιζόμενες στο το χαρτί της ελευθερίας του λόγου και με λανσάρισμα ως ψηφιακά καταφύγια για όσους διώκονται και φιμώνονται άδικα από τα mainstream μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αναπαράγουν θεωρίες συνωμοσίας (covid, εμβόλια, μασονία, η δολοφονία του Floyd ως hoax κ.λπ.) και ακροδεξιού και ρατσιστικού περιεχομένου.

Στην Ελλάδα, κατά την δικαστική διαδικασία και την καταδίκη της Χρυσής Αυγής το 2020 ως εγκληματικής οργάνωσης, έγινε χρήση του διαδικαστικού μοντέλου με την κινητοποίηση του ποινικού δικαίου. Το διαδικαστικό μοντέλο έδειξε μέσα από την δικαστική διαδικασία κατά της Χρυσής Αυγής ότι μπορεί να είναι υψηλού κινδύνου στην υπεράσπιση των δημοκρατιών καθεστώτων από τα ακροδεξιά κόμματα. Ο λόγος είναι ότι η ποινική δίωξη είναι πιθανόν να καθυστερήσει να πραγματοποιηθεί, μέχρι να σχηματιστεί η δικογραφία, αλλά μπορεί επίσης να είναι αναποτελεσματική ή βραχύχρονη στην απομάκρυνση των ακροδεξιών κομμάτων από την πολιτική σκηνή. Ωστόσο, η δικαστική μάχη που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα έδειξε ότι το διαδικαστικό μοντέλο είναι επίσης και υψηλού κέρδους, διότι έχει την ικανότητα να υπερασπίζεται τις δημοκρατικές κυβερνήσεις και τους πολίτες, χωρίς να χρησιμοποιεί εξαιρέσεις από τα πολιτικά δικαιώματα και δεν υπονομεύει την ακεραιότητα του δημοκρατικού συστήματος.

Κατά τον Στιβ Λεβίτσκι η λύση για την κρίση της δημοκρατίας και την αντιμετώπιση της απαξίωσης της πολιτικής είναι η αντιμετώπιση της διαφθοράς. Για να γίνει αυτό θα πρέπει να υιοθετηθούν σαφείς κανόνες προκειμένου να περιοριστεί η διαφθορά που πηγάζει από τους πολιτικούς και να επικρατήσει η πραγματική διαφάνεια. Ωστόσο, οι πολιτικοί δεν φαίνεται να επιθυμούν κάτι τέτοιο καθώς δεν είναι διατεθειμένοι να λογοδοτούν στο εκλογικό σώμα που παραμένει εγκλωβισμένο στο εκλογικό δικαίωμα και μόνο. Χαρακτηριστικό είναι ότι η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος, με την ψήφο του, συχνά γίνεται αντιληπτή από τις κυβερνήσεις ως επικύρωση και νομιμοποίηση των επιλογών τους. Το γεγονός ότι οι δημοκρατίες είναι αντιπροσωπευτικές και χωρίς δικαίωμα ανάκλησης, δίνει την ελευθέρια στον βουλευτή να μην εκτίθεται σε έλεγχο για τη γνώμη και την ψήφο του μέσα στο κοινοβούλιο. Ο λαός λειτουργεί ως παρατηρητής των γεγονότων και μοναδικό του δικαίωμα είναι να εκφράσει την αποδοκιμασία του επικοινωνώντας με τον βουλευτή, ατομικά ή οργανωμένα. Ωστόσο, το μοναδικό δικαίωμα ανάκλησης του εκλογικού αντιπροσώπου από τους ψηφοφόρους είναι με την ψήφο τους στις επόμενες εκλογές (Μακροδημόπουλος, 2022).

Χώρες όπως η Βενεζουέλα, η Κούβα και η Βολιβία πραγματοποιούν μεγάλο βήμα ως προς το ζήτημα της λαϊκής συμμετοχής στα πολιτικά δρώμενα, όντας οι τρεις χώρες της Λατινικής Αμερικής που έχουν εισαγάγει στο Σύνταγμά τους την ανακλητότητα σε πανεθνικό επίπεδο. Η ανακλητότητα των δημοσίων λειτουργιών αναφέρεται στο δικαίωμα των πολιτών να ανακαλούν τους εκλεγμένους αντιπροσώπους και δικαστές σε περίπτωση που κρίνουν ότι οι τελευταίοι δεν εκτελούν σωστά το έργο τους. Μάλιστα στην περίπτωση της Βενεζουέλας και της Βολιβίας τα άρθρα (άρθρο 233 και 11 αντιστοίχως) του Συντάγματος προβλέπουν τη δυνατότητα ανάκλησης ακόμα και του Προέδρου της Δημοκρατίας. Ωστόσο, λόγω της φύσης του δικαιώματος αυτού είναι σημαντικό να υπάρχει μία χρυσή τομή που να διευρύνει τη δημοκρατία, χωρίς όμως να γίνεται κατάχρηση αυτού του δικαιώματος. Για αυτό το λόγο στο Σύνταγμα της Βενεζουέλας και Κούβας εμπεριέχονται άρθρα (άρθρο 72 και 85 αντίστοιχα), που θέτουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις και προδιαγραφές, ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος κατάχρησης αλλά να υπάρχει δυνατότητα παρέμβασης του λαού σε περίπτωση που ο υποψήφιος σταματήσει να εκφράζει την κοινή γνώμη του εκλογικού σώματος (Καλτσώνης, 2010).

Συμπεράσματα

Παρότι υπάρχει έντονη και αντιφατική βιβλιογραφία σχετικά με την κρίση της δημοκρατίας και την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων, τα συμπεράσματα που προκύπτουν στην παρούσα εργασία μέσω της βιβλιογραφικής ανάλυσης και των πολιτικών εξελίξεων είναι σαφής.

Καταρχάς, στην εν λόγω μελέτη διαπιστώνουμε, ότι η κρίση της δημοκρατίας όχι απλά υφίσταται, αλλά ολοένα και επεκτείνεται. Ο λόγος της κρίσης είναι η εγγενής φύση της άρχουσας τάξης να επεκτείνει την κυριαρχία της σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Ουσιαστικά ο 21^ο αιώνας κατέστησε σαφές την θεωρία του Ρουσσώ, πως ο λαός δεν κινητοποιήθηκε για την αλλαγή του πολιτικού συστήματα αντ' αυτού αδρανοποιήθηκε και άρχισε να αδιαφορεί για την πολιτική ζωή. Η απαξίωση της πολιτικής ζωής από τους ιδίους τους υπερασπιστές της (δηλαδή τον λαό) απετέλεσε το ρήγμα της δημοκρατικής κρίσης, πάνω στην οποία ήρθαν τα ακροδεξιά κόμματα να πατήσουν. Ο λαϊκισμός, η οικονομική κρίση και η μετανάστευση αποτελούν τον πολιτικό μανδύα που επιτρέπει την ενίσχυση και την κυριαρχία των ακροδεξιών κομμάτων και όχι την αίτια για την ύπαρξη τους.

Στο δαιδαλώδες ζήτημα, αν η δημοκρατία του 21^{ου} αιώνα θα πρέπει να φοβάται για ενδεχόμενα πραξικοπήματα ή εκλογικές νίκες ακροδεξιών κομμάτων, όπως του Μουσολίνι και του Χίτλερ τον 20^ο αιώνα, η απάντηση δεν είναι εύκολη. Παρότι υπάρχουν μελέτες που θεωρούν υπαρκτό τον φόβο για την κατάλυση της δημοκρατίας, η αλλαγή του δημοκρατικού καθεστώτος αποφέρει μείωση στην παραγωγική δράση του κράτους, λιγότερα έσοδα και επενδύσεις, ενώ το δικτατορικά καθεστώτα που υπάρχουν τον 21^ο αιώνα επωμίζονται και μεγάλους οικονομικούς αποκλεισμούς, οι οποίοι ενδυναμώνουν το εσωτερικό αίσθημα απελευθέρωσης. Όλοι αυτοί οι παράγοντες μαζί με την παγκόσμια άνοδο των κοινωνικών κινημάτων σε όλες τις χώρες του κόσμου δικαιολογούν την πεποίθησή τους ότι η δημοκρατία του 21^{ου} αιώνα δεν χρειάζεται να φοβάται από πιθανά πραξικοπήματα όπως γινόταν τον 20^ο αιώνα.

Εν κατακλείδι, η απάντηση για την αντιμετώπιση της ακροδεξιότητας δεν είναι η αντίμεταναστευτικές πολιτικές ή η απαγόρευση τους από τις εκλογικές / δημοκρατικές διαδικασίες, αλλά η εκ βάθους ενίσχυση και επανοικοδόμηση της δημοκρατίας. Συνοπτικά, η απάντηση που προτείνεται στην αντιμετώπιση του ακροδεξιού μπλοκ είναι η όλο ένα και μεγαλύτερη ενίσχυση της δημοκρατίας με διαφανείς διαδικασίες

που θα επιτρέπουν την απτή συμμετοχή των πολιτών. Όσο περισσότερο θωρακίζεται η δημοκρατία και νιώθει ο λαός ότι είναι μέρος αυτής και ότι η γνώμη και η ψήφος τους έχει αντίκρισμα, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες να ενισχύσουν τα ακροδεξιά κόμματα.

Ελληνόγλωσση

- 52

- Καλτσώνης, Δ. (2023, Νοέμβριος 15). «Στόχος του αποκλεισμού είναι η ανατροπή της επαναστατικής κυβέρνησης της Κούβας». Ανάκτηση από efsyn.gr: https://www.efsyn.gr/kosmos/latiniki-ameriki-karaibiki/411607_stohos-toy-apokleismoy-einai-i-anatropi-tis-epanastatikis
- Καλτώνης, Δ. (2014). *Δίκαιο και κοινωνία στον 21ο αιώνα*. Αθήνα : Τόπος.
- Καραγιώργη, Ε. (2022, Σεπτέμβριος Τρίτη). *Ποιος είναι ο Τζίμι Άκεσον, ηγέτης των ακροδεξιών Σουηδών Δημοκρατών*. Ανάκτηση από naftemporiki.gr: <https://www.naftemporiki.gr/kosmos/1370520/souidia-poiος-einai-o-tzimi-akeson-igetis-ton-akrodektion-souidon-dimokraton/>
- Καραγιώργη, Ε. (2023, Ιούνιος Παρασκευή). *Φινλανδία: Πιο σκληρή μεταναστευτική πολιτική φέρνουν οι ακροδεξιοί κυβερνητικοί εταίροι*. Ανάκτηση από naftemporiki.gr: <https://www.naftemporiki.gr/kosmos/1483948/finlandia-pio-skliri-metanasteytiki-politiki-fernoyn-oi-akrodektion-kyvernitikoi-etairoi/>
- Καστοριάδης, Κ. (1999). *Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΙΑ ΜΑΣ ΣΗΜΕΡΑ*. Αθήνα: ΥΨΙΛΟΝ / ΒΙΒΛΙΑ.
- ΚΛΩΣΙΔΗΣ, Κ. (2023, Σεπτέμβριος 15). *Η Ουγγαρία είναι πλέον «υβριδικό καθεστώς», διακηρύσσει το ΕΚ*. Ανάκτηση από europarl.europa.eu: <https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20220909IPR40137/i-ouggaria-einai-pleon-uvidiko-kathestos-diakirussei-to-ek>
- Κουζής, Γ. (2022). *Η μεγάλη εργασιακή απορρύθμιση : τα 30+ χρόνια προς το ευέλικτο πρότυπο*. Αθήνα: Τόπος.
- Κουφάρης. (2010, Ιανουάριος - Φεβρουάριος 2010). *Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές». Περιοδικό Χρήμα*.
- Κωσταμπάρης, Ά. (2023, Αυγούστου 14). *Το καλοκαίρι των BRICS*. Ανάκτηση από kosmodromio.gr: <https://kosmodromio.gr/2023/08/14/to-kalokairi-twn-brics/>
- Κωστής, Π. Χ. (2015, Φεβρουάριος). *Η Πολιτική Στροφή στην Ευρώπη: Η Ανοδος της Αριστερας και της Ακροδεξιας*. Ανάκτηση από indeeanalysis: <http://www.indeeanalysis.gr/analyseis/arthra/h-politikh-strofh-sthn-eyrwph>
- Μακροδημόπουλος, Δ. (2022, Μάρτιος 21). *Το έλλειμμα της δημοκρατίας και οι συνέπειές του*. Ανάκτηση από efsyn.gr: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/286851_elleimma-tis-dimokratias-kai-oi-synepeies-toy
- Μαυρουδέας, Σ. Δ. (2023). *Η πολιτική οικονομία της οικονομικής πολιτικής*. Αθήνα: ΚΑΛΛΙΠΟΣ.
- Μελάς, Κ. (2015). *Αργεντινή-Ελλάδα*. Αθήνα: Παττάκης.
- Μπάγκαβος, Δ. Π. (2006). *Μετανάστευση και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπερσή, Ε. (2022, Σεπτέμβριος 20). *Σουηδοί Δημοκράτες: Η διαδρομή προς την εκλογική νίκη*. Ανάκτηση από Η καθημερινή:

<https://www.kathimerini.gr/world/562103404/soyidoi-dimokrates-i-diadromi-pros-tin-eklogiki-niki/>

- Μποζανίνου, Τ. (2014, Μάρτιος 08). *Δύσκολοι καιροί για τη δημοκρατία στο «σύγχρονο αυταρχισμό» του 21ου αιώνα*. Ανάκτηση από www.tovima.gr: <https://www.tovima.gr/2014/03/08/world/dyskoloi-kairoi-gia-ti-dimokratia-sto-sygchrono-aytarxismo-toy-21oy-aiwna/>
- Μποζανίνου, Τ. (2023, Μάρτιος 08). *Δικαιώματα στα χαρτιά, υποχώρηση του κράτους πρόνοιας, ευημερία εν μέσω αυταρχισμού*. Ανάκτηση από www.tovima.gr: <https://www.tovima.gr/2014/03/08/world/dyskoloi-kairoi-gia-ti-dimokratia-sto-sygchrono-aytarxismo-toy-21oy-aiwna/>
- Ντούσια, Γ. (2023, Μάιος 13). *ΧΙΛΗ: Η περιφανής νίκη της ακροδεξιάς και το φάντασμα του Πινοτσέτ*. Ανάκτηση από epohi.gr: <https://www.epohi.gr/article/46390/hilh-h-perifanhs-nikh-ths-akrodexias-kai-to-fantasma-toy-pinotset>
- Πάντζου, Χ. (2023, Μάιος 10). *Η αλλαγή του Συντάγματος στα χέρια της Ακροδεξιάς*. Ανάκτηση από efsyn.gr: https://www.efsyn.gr/kosmos/latiniki-ameriki-karaibiki/389119_i-allagi-toy-syntagmatos-sta-heria-tis-akrodexias
- Παπαδόπουλος, Α. (2023, Οκτώβριος 2). *15ο Δελτίο Διεθνών & Ευρωπαϊκών Εξελίξεων*. Ανάκτηση από [ENA](http://ena.org): <https://www.enainstitute.org/%ce%b7-%ce%b4%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%bc%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b5%cf%80%ce%ac%ce%bd%ce%bf%ce%b4%ce%bf%cf%82-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b3%ce%b5%cf%81%ce%bc%ce%b1%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae%cf%82-%ce%b1%ce%ba/>
- Παπαηλίας, Θ. (2015). *Οικονομία και Κοινωνία Οι Εξελίξεις στην Ελληνική Οικονομία Μεταπολεμικά*. Αθήνα: Κριτική.
- Παππάς, Τ. (2023). Η δεκαετία της Μαρίν Λεπέν στη γαλλική πολιτική. *Καθημερινή*, 14-16.
- Πιπίνης, Ι. (2014). *Το πείραμα της Λατινικής Αμερικής*. Αθήνα: Κέδρος.
- Πουланτζάς, Ν. (2008). *Το Κράτος, Η Εξουσία, Ο Σοσιαλισμός*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Σβίγκου, Ρ. (2023, Ιούλιος 30). *Ισπανία: Διαβουλεύσεις για σχηματισμό κυβέρνησης – «Κλειδί» για Σάντσεθ, Βάσκοι και Καταλανοί*. Ανάκτηση από cnn.gr: <https://www.cnn.gr/kosmos/story/374707/ispania-diavouleyseis-gia-sximatismo-kyvernisis-kleidi-gia-santseth-vaskoi-kai-katalanoi>
- Σεραφιάδης, Σ. (2021). *Λαϊκισμός, Δημοκρατία, Αριστερά, Η πρόκληση της Μεθόδου*. Αθήνα: Τόπος.
- Σεφεριάδης, Σ. Ι. (2023, Σεπτέμβριος 10). *Η ακροδεξιά στην Ελλάδα και διεθνώς. Νέες προκλήσεις για το αντιφασιστικό κίνημα*. Ανάκτηση από Η Εφημερίδα των Συντακτών: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/397068_i-akrodexia-stin-ellada-kai-diethnos-nees-prokliseis-gia-antifasistiko
- Σκαφιδάς, Γ. (2023, Μάιος 18). *Τουρκία: Ακροδεξιά στροφή στη νέα βουλή*. Ανάκτηση από kathimerini.gr: <https://www.kathimerini.gr/world/562427389/toyrkia-akrodexia-strofi-sti-ne-voyli/>

- Στασινού, Ν. (2019, Ιανουάριος 30). *Τι είναι και γιατί γοητεύει ο λαϊκισμός;*. Ανάκτηση από Ναυτεμπορική: <https://www.naftemporiki.gr/society/74238/ti-einai-kai-giati-goitevei-o-laikismos/>
- Σταυρακάκης, Γ., Νικήσιανης, Ν., Κιουπκιολής, Α., Κατσαμπέκης, Γ., & Σιώμος, Θ. (2015). *Λαϊκίστικος Λόγος και Δημοκρατία*. Αθήνα: Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης.
- Συμεωνίδης, Κ. (2022, Νοέμβριος 14). *Ποινή φυλάκισης για τον επικεφαλής...* Ανάκτηση από dw.com/el: <https://www.dw.com/el/%CF%83%CE%BB%CE%BF%CE%B2%CE%B1%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%AE-%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%AC%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%86%CE%B1%CE%BB%CE%AE%CF%82>
- Συντακτών", Σ. ο. (2023, Απρίλιος 24). *Στις κάλπες με το δίλημμα «ακροδεξιά ή δημοκρατία» οι Σλοβένοι*. Ανάκτηση από efsyn.gr: https://www.efsyn.gr/kosmos/eyropi/341199_stis-kalpes-me-dilimma-akrodexia-i-dimokratia-oi-slobenoi
- Τζούκας, Β. (2016). *Το Φάντασμα του ναζισμού*. Αθήνα: Εστία.
- Τριανταφυλλίδου, Α. (2015). *Μετατρέποντας την προσφυγική κρίση σε ευκαρία: Τρέχουσες Προκλήσεις για την Ελλάδα*. Φλωρεντία: Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute.
- Τσάστος, Δ. (2022). *Εσωκομματική Δημοκρατία*. Αθήνα: Κέντρο Εσωτερικού Συνταγματικού Δικαίου.
- Ψύλος, Μ. (2023, Ιούνιος 27). *Ούριος άνεμος για την άκρα δεξιά στην Ευρώπη*. Ανάκτηση από naftemporiki.gr: <https://www.naftemporiki.gr/kosmos/1487624/oyrios-anemos-gia-tin-akra-dexia-stin-eyropi/>

Ξενόγλωσση

- Abbany, Z. (2023, January 12). *Deutsche Welle*. Ανάκτηση από Opinion: Rishi Sunak as PM, let's hope for bland times ahead: <https://www.dw.com/en/top-stories/s-9097>
- AFP. (2023, Μάιος 29). *Τουρκία: Χιλιάδες οι πολιτικοί κρατούμενοι υπό το αυταρχικό καθεστώς Ερντογάν*. Ανάκτηση από kathimerini: <https://www.kathimerini.gr/world/562445755/toyrkia-chiliades-oi-politikoikratouymenoi-ypo-to-aytarchiko-kathestos-erntogan/>
- Bertrand, B. (1995). *Κουλτούρα και Πολιτική*. Αθήνα: Πατάκη.
- Bertrand, B. (2015). Η ελευθερία της έκφρασης δεν είναι πλέον εγγυημένη στη Γαλλία. *Το Βήμα*, 19-22.

- Bosworth, R. (2006). *Mussolini's Italy: Life Under the Fascist Dictatorship 1915-1945*. USA: Penguin Press.
- Broder, D. (2023, August 19). Ανάκτηση από The New York Times: <https://www.nytimes.com/international/>
- Chasteen, J. (2006). *Born in Blood and Fire. A concise history of Latin America*. New York: Norton & Company.
- Dasandi, N. (2021). *Εχει αποτύχει η Δημοκρατία;*. Αθήνα : Επίκεντρο.
- Economist. (2023, Σεπτέμβριος 15). *Η φιλελεύθερη Ευρώπη να αλλάξει τακτική έναντι των λαϊκιστών*. Ανάκτηση από kathimerini: <https://www.kathimerini.gr/world/562617853/economist-i-fileleytheri-eyropi-na-allaxei-taktiki-enanti-ton-laikiston/>
- efsyn.gr. (2023, Οκτώβριος 23). *Δύο κόσμοι συγκρούονται στον β' γύρο των προεδρικών εκλογών στην Αργεντινή*. Ανάκτηση από efsyn.gr: https://www.efsyn.gr/kosmos/latiniki-ameriki-karaibiki/408905_dyo-kosmoi-sygkroyontai-ston-b-gyro-ton-proedrikon-eklogon
- Egedy. (2012). The effects of global economic crisis in Hungary . *Hungarian Geographical Bulletin*, σσ. 155–173.
- Elteto, A. (2011). The economic crisis and its management in Spain. *Eastern Journal of European Studies*, σσ. vol. 2, issue 1, pp. 41-55 32.
- Europarl. (2023, Σεπτέμβριος 28). *europarl.europa*. Ανάκτηση από https://www.europarl.europa.eu/infographic/asylum-migration/index_el.html#filter=2022
- Eurostat. (2023, Σεπτέμβριος 29). *ec.europa.eu/eurostat*. Ανάκτηση από <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6827382/3-12052015-AP-EN.pdf/6733f080-c072-4bf5-91fc-f591abf28176>
- Fielitz, M., & Thurston, N. (2018). *Post-digital cultures of the far right: Online actions and offline consequences in Europe and the US*. Bielefeld, Germany, : transcript Verlag.
- Foweraker J., T. L. (2003). *Governing Latin America*. Cambriodge: Polity Press.
- Freedom House. (2023). Ανάκτηση από <https://freedomhouse.org/country/hungary/freedom-world/2023>
- Friedersdorf, C. (2017, August 31). *How to Distinguish Between Antifa, White Supremacists, and Black Lives Matter*. Ανάκτηση από <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/08/drawing-distinctions-antifa-the-alt-right-and-black-lives-matter/538320/>
- Gentier, A. (2012). Spanish Banks and the Housing Crisis: Worse than the Subprime Crisis? *International Journal of Business*, σσ. vol. 17, no. 4, 342-351.
- Gentile, E. (2007). *Φασισμός. Ιστορία και Ερμηνεία*. Αθήνα: Ασίνη.
- Goudsward, A., & Queen, J. (2023, Δεκέμβριος 20). *Trump barred from Colorado primary ballot for role in US Capitol attack*. Ανάκτηση από reuters.com:

<https://www.reuters.com/legal/colorado-supreme-court-disqualifies-trump-holding-office-filing-2023-12-19/>

- Guillen-Royo, J. G. (2013). *From market needs to human needs: Spain and the economic crisis, Faculty of Economics and Business*. Granada: University of Granada.
- Habermas, J. (1996). *Το πραγματικό και το ισχύον*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Held, D. (2006). *Models of Democracy, 3rd Edition*. Stanford: Stanford University Press.
- Heywood, A. (2014). *Politics*. Bloomsbury Publishing PLC.
- Kaltwasser, C. R. (2017). *Λαϊκισμός, ΜιαΣυνοπτική Εισαγωγή*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Kay, G. R. (2004). *Latin America transformed. Globalization and Modernity*. London: Arnold.
- Kuhn, R. (1979). *Μορφές αστικής κυριαρχίας*. Αθήνα: Εγνατία.
- Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *Πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Matsaganis. (2013). *The Greek Crisis: Social Impact and Policy Responses*. Athens: Friedrich Ebert.
- Mudde. (2019). The 2019 EU Elections: Moving the Center. *Journal of Democracy*, vol. 30, no. 4, 20-34.
- Mudde, C. (2004). *The populist zeitgeist*. Government and opposition.
- Newsroom. (2018, July 2). *Συγχαρητήρια Τραμπ στον νέο πρόεδρο του Μεξικού για την εκλογική νίκη*. Ανάκτηση από cnn.gr:
<https://www.cnn.gr/kosmos/story/136942/sygxaritiria-tramp-ston-neo-proedro-toy-mexikoy-gia-tin-eklogiki-niki>
- Newsroom. (2022). Ακροδεξιό «ντόμινο» λόγω μεταναστευτικού: Ποια χώρα της Δύσης παίρνει σειρά;. *Η καθημερινή*, 15-17.
- Newsroom. (2023, 12 20). *ΗΠΑ: «Κόκκινη κάρτα» στις εκλογικές φιλοδοξίες Τραμπ από τη δικαιοσύνη του Κολοράντο*. Ανάκτηση από kathimerini.gr:
<https://www.kathimerini.gr/world/562792912/ipa-kokkini-karta-stis-eklogikes-filodoxies-tramp-apo-ti-dikaioyni-toy-koloranto/>
- Newsroom. (2023, Ιούλιος 11). *Χωρίς κυβέρνηση η Ολλανδία*. Ανάκτηση από kathimerini.gr:
<https://www.kathimerini.gr/world/562514353/choris-kyvernisi-i-ollandia/>
- Panizza, & P. B. (2007). *En el nombre del pueblo: la emergencia del populismo kirchnerista* (Τόμ. (επιμ.)). Μπουένος Άιρες: UNSAM Edita.
- Paxton. (2009). *Η Ανατομία του Φασισμού, μτφρ. Σπύρος Μαρκέτος*. Θεσσαλονίκη: Θύραθεν.
- Reuters. (2023, Σεπτέμβριος 25). *Ο Έβο Μοράλες ξανά υποψήφιος στις εκλογές του 2025 στη Βολιβία*. Ανάκτηση από kosmodromio.gr:
<https://kosmodromio.gr/2023/09/25/o-ebo-morales-ksana-upopshfios-stis-eklo/>
- Ronnie D. Lipschutz, F. A. (2015). *Climate change, globalization, and carbonization*. The Routledge International Handbook of Globalization Studies.

- Rousseau, J.-J. (1986). *ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ, ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ*. Αθήνα: ΔΑΜΙΑΝΟΣ.
- Runciman, D. (2019). *Έτσι Τελειώνει η Δημοκρατία*. Αθήνα: Πατάκη.
- Schumpeter, J. A. (1987). *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Unwin.
- Simonovits. (2011). International Economic Crisis and the Hungarian Pension Reform. *IEHAS*.
- Smith, T. S. (2005). *Modern Latin America*. Oxford: Oxford UP.
- Stanley, J. (2018). *How Fascism Works: The Politics of Us and Them*. Random House.
- Tames, R. (2005). *Fascism (Ideas of Modern World)*. London: Heinemann.
- Temelkuran, E. (2022, September 28). *Το καθεστώς Ερντογάν συνιστά μορφή μαζικής δικτατορίας*. Ανάκτηση από ethnos.gr:
<https://www.ethnos.gr/World/article/226088/toyrkalaanalytriastoynewyorktimestokathestoserntogansynistamorphmazikhsdiktatorias>
- Todorov, T. (2013). *Οι εσωτερικοί εχθροί της Δημοκρατίας*. Αθήνα: Πατάκη.
- Traverso, E. (2013). *Οι ρίζες της ναζιστικής θίας, μτρφ. Νίκος Κούρκουλος*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Wike, R., Poushter, J., Silver, L., Devlin, K., Fetterolf, J., & Castillo, A. a. (2020). *Democratic satisfaction*. <https://www.pewresearch.org/>. Ανάκτηση από
<https://www.pewresearch.org/global/2023/03/08/how-young-adults-want-their-country-to-engage-with-the-world/>